

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti
Odsjek za sociologiju

Jedinstveni diplomski rad

**SUVREMENI PRINCIPI URBANE OBNOVE NA PRIMJERU
ZAGREBAČKOGA DONJEG GRADA**

Ines Jurković

Zagreb, 2015.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Odsjek za sociologiju
Diplomski studij

Diplomski rad SUVREMENI PRINCIPI URBANE OBNOVE NA PRIMJERU ZAGREBAČKOGA DONJEG GRADA

Ines Jurković

SAŽETAK

Donji grad je zagrebačka četvrt nastala širenjem Gornjeg grada, nekada kraljevskog Gradeca, u njegovo „podnožje“. Stoljećima egzistirajući kao podgrađe pod oranicama, vrlo se kasno razvio u gradsku cjelinu. Od XVII. stoljeća, prestankom opasnosti od Osmanlija, započinje napredak izgradnjom i povećanjem broja stanovnika koji su pravi zamah dobili u XIX. stoljeću kada je planski izgrađena Lenucijeva Zelena potkova, donjogradski niz trgova i parkova te je otvoreno moderno Sveučilište u današnjoj zgradi Rektorata na Trgu maršala Tita. Otada do danas postao je najuže gradsko središte, ujedno i najgušće naseljeno, iako tu karakteristiku postupno gubi u korist sve bogatijeg poslovnog i kulturnog javnog života. Navedeno zahvaljuje središnjem smještaju na karti Zagreba: danas se proteže od Kvaternikova trga i Heinzelove ulice na istoku do Ulice Republike Austrije na zapadu te od Trga bana Josipa Jelačića na sjeveru do željezničke pruge na jugu. Na sjeveru graniči s Gornjim gradom, na istoku s Maksimirom i Peščenicom, na jugu s Trnjem, a na zapadu s Trešnjevkom (sjever) i Črnomercem. Postupni razvoj bio je predispozicija stjecanja oznaka temporalnosti, a zanimljive povijesne sekvence čitaju se na stoljećima podizanim graditeljskim svjedočanstvima i urbanim vrijednostima. Kao najvažnije građevine izgrađene na području Donjeg grada treba navesti Umjetnički paviljon, Muzej za umjetnost i obrt, Hrvatsko narodno kazalište, Dom likovnih umjetnosti i Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti. Iako valorizirano kao područje velikih umjetničkih ostvarenja i takvo je zaštićeno kao nepokretni spomenici kulture grada Zagreba, tijekom svoga razvoja od ruralnog podgrađa do gradskog središta, Donji grad je prošao funkcionalnu promjenu i postao ključni javni prostor, koji zbog svog smještaja i raznih sadržaja, ali i identifikacije i emocionalne vezanosti građana za ovaj dio grada, biva najposjećenije područje te zbog reprezentativnosti postaje predmetom revitalizacijskih procesa uključenih u proces urbane obnove u kojima se uočava djelovanje različitih interesnih skupina, primarno države i privatnih poduzetnika, a tek potom, isključivo reaktivno, lokalnih stanovnika i građana Zagreba. Rezultat su novonastale strukture poput Centra Cvjetni i nove zgrade Muzičke akademije kao primjeri globalizirane forme urbane rehabilitacije koje otvaraju brojna pitanja o starosnoj vrijednosti, integritetu povijesne cjeline te adaptaciji stanovnika novoj prostornoj formi.

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: 65 stranica, 20 reprodukcija, 3 prikaza. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Donji grad, urbana obnova, interpolacije, javni prostor, starosna vrijednost, ambijentalna vrijednost, povijesno - urbani krajolik

Mentori: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof.

dr. sc. Ognjen Čaldarović, red. prof.

Ocjenjivači: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof.

dr. sc. Ognjen Čaldarović, red. prof.

dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, red. prof.

Datum prijave rada: veljača 2015.

Datum predaje rada: rujan 2015.

Datum obrane: rujan 2015.

Ocjena: _____

SADRŽAJ

UVOD.....	5
1. Novije tendencije urbanih transformacija gradova.....	7
1.1. Što je javni (gradski) prostor?.....	8
1.2. Pojam urbane obnove.....	11
1.2.1. Urbana revitalizacija, restauriranje, rekonstrukcija i interpolacija.....	12
1.3. Akteri urbanih i prostornih promjena.....	16
2. Urbane mijene grada Zagreba.....	19
2.1. Smanjenje javnog prostora kao posljedica nedefiniranosti javnog interesa.....	22
3. Zagrebački Donji grad.....	24
3.1. Urbanološka identifikacija Donjeg grada.....	26
3.2. Osnovni prostorni podaci.....	26
3.3. Elementi simboličke strukture Donjeg grada.....	28
4. Suvremeni urbani projekti u zagrebačkom Donjem gradu.....	30
4.1. Osvrt na urbane strukture realizirane nakon 2000. godine.....	31
4.1.1. Cvjetni trg.....	35
4.1.2. Nova zgrada Muzičke akademije.....	39
4.1.3. Blok Badel.....	42
4.2. Ususret budućim urbanim izazovima.....	44
4.2.1. Ciljevi i prioriteti razvoja Grada Zagreba do 2020. godine.....	45
5. Sociologijske implikacije suvremenih urbanih procesa.....	48
ZAKLJUČAK.....	50
LITERATURA.....	53
POPIS ILUSTRACIJA.....	57
PRILOZI.....	58

UVOD

Donji grad primjer je javnog prostora, koji kao bitna odrednica urbane sociologije označava zajedničko dobro, svima jednako dostupno, s obilježjima otvorenosti i mobilnosti njegovih korisnika, gdje se kroz stalna događanja odvija koncentrirani javni život. Podaci posljednjeg popisa stanovništva pokazuju da danas rezidencijalna funkcija tog prostora postupno slabi u korist sve bogatijega poslovnog i kulturnog javnog života, što je praćeno „ubacivanjem“ novih objekata, poput *shopping* „oaza“ (Branimir centar, Importanne galerija, Centar Cvjetni...) i nove zgrade Muzičke akademije na Trgu maršala Tita, konstrukcije mahom od metala i stakla, u povijesno središte. Zbog svoje političke (reprezentativne), ali i poslovne i kulturne funkcije prostorni elementi središta Grada nerijetko bivaju podložni nekim od procesa urbane obnove (revitalizaciji, rehabilitaciji, rekonstrukciji), usmjerenima ekonomskim i političkim aspiracijama, sukladno rastućoj tzv. globalizaciji, tendenciji pretjeranog rasta svega, pa tako i gradova te njihovih sadržaja.

Problem kojim će se ovaj diplomski rad baviti odnosi se na nedostatak valjane, općeprihvaćene definicije samog pojma urbane obnove koja se, dok treba biti povezana s očuvanjem povijesnog naslijeđa, provodi isključivo modernim zahvatima u starim središtima gradova. Raspraviti će se i o nedostatku urbane obnove kao promišljenog i s jasno određenim ciljevima isplaniranog procesa u Hrvatskoj, što rezultira individualnom izgradnjom objekata prema narudžbi novoga profila privatnih aktera koji ističu komercijalni karakter uređenja prostora, bez konzultiranja stručnjaka i bez cjelovitoga plana, vodeći se iskustvima drugih, megalomanskih intervencija unutar povijesnih europskih gradova. S obzirom na interdisciplinarni karakter ovog rada namjera mi je uvesti čitatelja u problematiku izvođenja urbane obnove uz zadovoljavanje dvojakog kriterija očuvanja specifičnih starosnih i povijesnih vrijednosti te ispunjenja potreba sadašnjice kroz revitalizaciju i rehabilitaciju starih objekata povijesne jezgre grada, kao i izgradnju sasvim novih objekata (interpolacija) u definiranim povijesnim gradskim cjelinama, pri čemu se javlja problem mogućeg narušavanja sklada okolnog ambijenta s povijesnoumjetničkog aspekta, dok sa stajališta urbane sociologije isto znači gubitak „memorije mjesta“, identifikacije građana s gradom; stanovnici se sve manje poistovjećuju sa svojim gradom jer im je dotadašnja slika prostora narušena neadekvatnim rješenjima na javnim prostorima. U razradi teme analizirat će se područje Donjega grada u Zagrebu u periodu iza 2000. godine, s posebnim osvrtom na neke izvedene interpolacije i pothvate revitalizacije.

Grada rada je tematski podijeljena u pet cjelina, a na kraju se uz Literaturu i Popis ilustracija nalazi Prilog koji uključuje popis ulica koje danas sačinjavaju Donji grad, što olakšava čitatelju snalaženje u temi. U prvom poglavlju *Novije tendencije urbanih transformacija gradova* ukratko su opisani i pojašnjeni glavni pojmovi i procesi urbanih promjena (javni prostor, urbana obnova, revitalizacija, restauriranje, rekonstrukcija i interpolacije), potom i njihovi akteri (ekonomski, politički, civilni, stručni) kojima se položaj na ljestvici važnosti uvelike izmijenio u postsocijalističkom periodu, kao što se i promijenio profil dominante akterske skupine. U drugom poglavlju *Urbane mijene grada Zagreba* čitatelja se upoznaje s gradom Zagrebom, upućujući ga u njegove osnovne povijesne, prostorne i kulturne posebnosti te višestoljetne mijene da bi se postupno došlo do manjeg gradskog dijela – Donjega grada. Također se pojašnjava uzrok nesudjelovanja građana u urbanom odlučivanju, što je premisa nekvalitetnog urbanog planiranja i obnove. Poglavlje *Zagrebački Donji grad* počinje povijesnom odrednicom danas središnjeg dijela grada Zagreba, potom se prostorno i vizualno određuje navedeno područje uz naglasak na elemente njegove simboličke strukture koji predstavljaju „kolektivnu memoriju mjesta“. Četrto poglavlje *Suvremeni urbani projekti u zagrebačkom Donjem gradu* posvećeno je nekim od obnovljenih prostornih struktura u proteklih petnaest godina te pozitivnim i negativnim posljedicama njihove obnove, poput Francuskog paviljona Studentskog centra i *shopping* centra Branimir, s detaljnijom deskripcijom i valorizacijom dvaju projekata od posebne važnosti, Centra Cvjetni i nove zgrade Muzičke akademije na Trgu maršala Tita, zatim i principima izvođenja planiranih budućih zahvata kroz smjernice za daljnju obnovu grada izvedene iz ključnih dokumenata sa područja zaštite spomenika, uz prognoziranje urbane budućnosti Zagreba. Naposljetku, u poglavlju *Sociologijske implikacije suvremenih urbanih procesa*, daje se osvrt na najvažnije posljedice urbanih transformacija na urbano društvo. Temeljne odrednice rada se objedinjuju u zaključnom poglavlju uz formuliranje stajališta o upitnom „kraju urbanizma“ u Zagrebu.

1. Novije tendencije urbanih transformacija gradova

Nakon šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća i predaha od nagloga vala modernizma pojačan je interes za starije dijelove grada, njihovu obnovu, modifikaciju i revitalizaciju. No, u tranzicijskom, postsocijalističkom periodu, kada je nerijetko veći broj država i gradova i dalje podložan nekom obliku anomalije, urbani fenomeni proživljavaju transformacije. Suočeni s potrebom obnavljanja svojeg degradiranog urbanog naslijeđa provode se različite aktivnosti i procesi objedinjeni pojmom urbane obnove. Navedeni procesi su se u različitim zemljama različito odvijali. Na primjeru Zagreba možemo uočiti aspekte „tranzicijske urbanizacije“ s naglaskom na urbanu rehabilitaciju (na naš način!) u vidu izgradnje visokih zgrada mahom od manipulacija betona i stakla.¹ Ovdje će se navesti, konceptualizirati i operacionalizirati osnovni tipovi urbanih transformacija, za početak definirane kao najopćenitije promjene grada, i njihovih aktera.

Od 1970. do 1990.
<ul style="list-style-type: none">• Višak planova - manjak realizacije• Ekonomsko, socijalno i prostorno planiranje• Rigidnost države• Jasna vizija urbanizma - urbanističko planiranje i generalni urbanistički plan• Urbanisti imaju veliku moć i odgovornost za grad• Postoji suradnja među raznim strukama odgovornim za planiranje grada• Nemegalomanska mjerila; ljudsko mjerilo u odnosu prema prostoru
Od 1990. do 2000.
<ul style="list-style-type: none">• Parcijalne intervencije u prostor• Privatizacija državnih institucija• Urbana obnova se svodi na rekonstrukciju• Parcijalne interpolacije u tkivo grada pri čemu ostaju stari dijelovi grada koji nisu očuvani i nove strukture neizgrađene kao cjelina• Pad sistemske legitimacije• Generalni urbanistički plan se spušta na razinu ukinutih detaljnih i provedbenih urbanističkih planova• Gašenje/ukidanje planerskih institucija
Poslije 2000.
<ul style="list-style-type: none">• Neekonomično planiranje• Nepostojanje procesa urbane obnove• Mijenjanje GUP-a prema potrebama investitora• Nestajanje sistemskog urbanističkog planiranja kao dugoročnog procesa• Točkasti urbanizam• Neprilagođenost pravnog sustava tržišnom• Preslikavanje društvene strukture na prostorno planiranje

Prikaz 1. Urbane transformacije i urbanističko planiranje u Hrvatskoj u tri razdoblja

(izvor: Zlatar, 2012: 135)

¹ Čaldarović, 2011: 10.

1.1. Što je javni (gradski) prostor?

“Jedno od prirodnih dobara za koje su građani veoma zainteresirani je sam gradski prostor, a taj sa sve većom gustoćom stanovništva postaje sve rjeđi i skuplji. Ova činjenica dovodi do već poznate pojave neravnopravne ili neravnomjerne raspodjele zemljišta s obzirom na kupovnu moć pojedinih društvenih grupacija ili ekonomske djelatnosti.”
(Supek, 1987: 80)

U urbanom kontekstu pojam javnosti određen je prostornom, političkom i socijalnom dimenzijom. Javni prostor kao bitna odrednica urbane sociologije označava zajedničko dobro, svima jednako dostupno, s obilježjima otvorenosti i mobilnosti njegovih korisnika, gdje se kroz stalna događanja odvija koncentrirani javni život te su stoga polifunkcionalna središta gradova koja objedinjuju socijalnu, reprezentativnu i komercijalno-poslovnu ulogu tipični primjeri javnih prostora. Tradicionalno, javni prostori posjeduju identitet, specifičnost, iznimnost, na temelju kojih stanovnici stvaraju uspomene, kontekstualne mentalne mape „memorije mjesta“², drugim riječima upravo su javni gradski prostori ono što u najvećoj mjeri određuje identitet nekog grada.

Dok je javni prostor bio izrazito važan pojam u drugoj polovici XIX. stoljeća i početkom XX. stoljeća kada se vodila briga o središtu grada kao društveno-kulturnom središtu koja je rezultirala koncipiranjem i izgradnjom Zelene potkove, kazalištā, u drugoj polovici XX. stoljeća situacija se promijenila. Sedamdesetih godina provedeno je istraživanje stavova građana i građanki Zagreba o uređenju glavnoga zagrebačkog trga koje je pokazalo njihovo nezadovoljstvo zbog preopterećenosti Trga Republike neprimjerenim sadržajima i funkcijama, dok bi trebalo biti znatno više elemenata razonode i okupljanja.³ Stanje se pogoršavalo i rezultiralo pojavom koja je obilježila proteklo desetljeće, pretvaranjem javnog u privatni prostor komercijalnog karaktera, što dovodi do *cityzacije*, funkcionalnih promjena primarno gradske jezgre koja se ogleda u pretvaranju prostora gradskih središta društvene i kulturne uloge u poslovne centre. Privatni prostor u Zagrebu postaje sve veći nauštrb javnog. Takav primjer je i *shopping* oaza Centar Cvjetni na Trgu Petra Preradovića koji iako dan na korištenje javnosti ima ime i prezime svojega vlasnika. Sa sociologijskog aspekta, nemjesta poput *shopping* centara, nuspojave uspona potrošačkog društva, koja su okarakterizirana nedostatkom značenja, povijesti i identiteta, zamijenila su mjesta. Umjesto druženja i komunikacije, jedina tamo provođena aktivnost jest potrošnja. Sedamdesetih godina pojavio se i pojam bezmjesnosti (*placelessness*) u kulturnoj geografiji koji označava iskustvo bivanja

² Čaldarović, 2011: 19.

³ Dakić, Perković, Rogić, Stojković 1989: 22.

u unificiranim, standardiziranim i bezličnim pejzažima.⁴ Dok Marc Augé piše o nemjestima kao prostorima suprotnim mjestima, odnosno prostorima koja ne stvaraju jedinstven identitet i odnos, nego samoću i sličnost⁵, Edward Relph takva mjesta naziva „pseudomjestima“ masovne kulture u koja uključuje trgovačke centre, turistička područja, aerodrome, modernističke projekte stanogradnje, autoceste itd. Bezmjesnost je, prema njemu, erozija mjesta, odnosno „slabljenje identiteta mjesta do točke gdje oni ne samo da izgledaju slično, nego izazivaju isti osjećaj i nude samo bezbojne mogućnosti za iskustvo.“⁶ Ako optimizam grada, kako kaže Daniel Libeskind, počiva na njegovim javnim prostorima, bismo li se trebali zabrinuti za smjer kojim idemo?⁷ Ekonomski investitori (*developeri, stakeholdersi*) kojima nit vodilju predstavlja uzrečica „sve ima svoju cijenu“ vide prostor kao vrijednost na kojoj mogu pokazati svoju kupovnu moć pa se stvara „nova situacija u kojoj je s jedne strane kapital, a s druge strane mnoštvo mjesta u svijetu, od kojih je svako potencijalna meta ulaganja.“⁸ Društveno stvoreni prostor biva pretvoren u kapital, a kvalitetni urbanizam u investitorski. Posljedično, imamo primjere pojedinačnog stihijskog, neisplaniranog urbanog razvoja i obnove koja uvelike šteti lokalnoj, kulturnoj raznolikosti pa lokacije pretvara u pseudo-javne, homogenizirane i potrošačke lokacije bez ljudskog mjerila.

⁴ Čapo, Gulin Zrnić (ur.), 2011: 35.

⁵ Augé, 2001: 94.

⁶ Relph prema Šakaja 2011: 112.

⁷ Šimpraga, 2011: 15.

⁸ Šakaja 2011: 114.

Slika 1. Trg kao primjer javnog prostora

Slika 2. Park kao primjer javnog prostora

1.2. Pojam urbane obnove

Urbanu obnovu (*urban renewal*) u najopćenitijem smislu definiramo kao složeni pristup obnovi povijesnog naslijeđa i obnovi socijalne strukture stanovništva primjenom različitih mjera. U te mjere sa stajališta povijesti umjetnosti ubrajamo revitalizaciju, restauriranje, rekonstrukciju i interpolaciju, a sa sociološkog i gentrifikaciju. Za njih možemo reći da su karakteristične za hrvatsku, tranzicijsku situaciju. Iako se urbana obnova nerijetko transformira u gentrifikaciju, treba naglasiti da je ona znatno širi pojam od gentrifikacije koja se prvenstveno očituje u segmentu stanovanja, kada se u zapuštene dijelove gradova naseljavaju bogatiji slojevi što posljedično utječe na proljepšanje tamošnje prostorne okoline, pojavljuje se novi urbani životni stil (tzv. elitizacija kvalitete života), a zbroj navedenog utječe na porast cijena nekretnina. Iako gentrifikacija kao i urbana obnova nema samo socijalnu, već i kulturnu te fizičku dimenziju uvelike utječući na razvitak gradskog identiteta, ona nužno, za razliku od urbane obnove, započinje izmjenom socijalnog sastava stanovništva. Osim toga urbana je obnova kontinuirani i nikada završeni proces.

Zbog nedostatka jedinstvene i općeprihvaćene definicije urbane obnove i njezinih smjernica, nerijetko dolazi do zloupotrebe pojma. Kontradikcija pojma urbane obnove leži u tome što obnova primarno treba biti vezana uz očuvanje povijesnog naslijeđa (što i jest bila praksa šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća), a provodi se isključivo modernim zahvatima, pri čemu u nemalom broju slučajeva s povijesnoumjetničkog gledišta zbog zanemarivanja kulturnih vrijednosti u korist ekonomskih, pothvati rezultiraju destrukcijom, „agresijom novog u ime budućnosti bez prošlosti“,⁹ a osobito su pritom atraktivne stare jezgre gradova, kao žile kucavice svakoga grada. Problem bi se mogao pronaći i u suprotstavljenim definicijama obnove grada i konzervatorskoga tretiranja baštine u gradu. Dok obnova grada ne predstavlja samo sanaciju već i unapređenje i povećanje uporabne vrijednosti izgrađenoga prostora i njegovih formi, očuvanje baštine je proces u kojem se nastoji vratiti dio izgubljenog povijesnog identiteta sredini koja je srasla s baštinom.¹⁰ Dakle, konzervatorske težnje se razlikuju od ciljeva programa drugih urbanističkih osnova koje će se temeljiti na drugačijim potrebama.

U Republici Hrvatskoj urbana obnova je veći zamah uzela tek u ne tako davnim devedesetima, godinama prijelaza u kapitalističko društvo. Definirana je prema polazištima i ciljevima Generalnog urbanističkog plana Zagreba (GUP), kao i u kasnijim izmjenama toga

⁹ Maroević, 1986: 7.

¹⁰ Maroević, 1995: 35.

plana, što ga je 2007. izradio Gradski zavod za prostorno uređenje. Njegovi su ciljevi bili dopunjavanje izgrađenog područja, rehabilitacija izgrađenog urbanog tkiva, očuvanje i uređenje neizgrađenih površina, poboljšanje urbane mreže i komunikacijskog sustava, posebice javnog prometa, unapređenje sustava urbanog uređenja, planski otkup i uređenje zemljišta za potrebe stanovanja te očuvanje povijesnih i prirodnih vrijednosti kao i sustavno evidentiranje i sanacija ugroženih vrijednosti povijesne jezgre i drugih nositelja povijesnog identiteta grada.¹¹ No, na području cijele Hrvatske mogu se uočiti neuspjeli pokušaji urbane obnove iz razloga što urbana obnova kao sistematski, dobro isplanirani proces ne postoji, a ne prati je ni teorijsko i praktično znanje niti postupna i sustavna istraživanja što je nužno kod svakog čina obnove, a izostankom valjanog urbanističkog planiranja i manipulacijom postojećom regulativom, stvara se prostor bez vrijednosti, a s problemima.¹²

1.2.1. Urbana revitalizacija, restauriranje, rekonstrukcija i interpolacija

U proces urbane obnove ubrajamo više različitih mjera, aktivnosti i procesa, a ono što ih veže jest isti cilj: „oživljavanje grada s velikim G.“¹³ Četiri najvažnija procesa ćemo navesti i konceptualizirati.

URBANA REVITALIZACIJA. Sam pojam revitaliziranja znači ponovo „unošenje života“, a u kontekstu urbane obnove predstavlja najučinkovitiju metodu aktivnog pristupa graditeljskom naslijeđu kojom se mijenja funkcija zgrade davanjem neke namjene objektima koji su ostali bez žive funkcije, a javlja se većinom usporedno s drugim metodama, konzerviranjem zatečenog stanja ili pak većim ili manjim restauratorskim zahvatom.¹⁴ Prema Atenskoj povelji konzerviranje bi trebalo biti u interesu svih država kao čuvara civilizacije očuvanjem remek djela prošlosti, a restauriranje bi bilo opravdano samo u slučaju propadanja ili razaranja. Split, Prag i Bologna samo su neki od gradova koji su svoj urbani identitet sačuvali upravo zahvaljujući revitalizaciji svojih povijesnih jezgri. Nakon velike ekspanzije urbanih prostora i ubrzanog širenja gradova, industrijskih postrojenja, komercijalnih sadržaja, danas se često pojavljuju prostori koje je vrijeme pregazilo, to jest prostori koji više ne služe svojoj prvotnoj svrsi pa je tema prenamjene u arhitektonskom i urbanističkom govoru postala dominantna. Uz naglašavanje važnosti suživota brige za baštinu i želje za novim životom, mnogi dokumenti, povelje i preporuke ističu važnost davanja adekvatne funkcije objektima.

¹¹ Zlatar, 2012: 21.

¹² Šimpraga, 2011: 17.

¹³ Vaništa - Lazarević, 2003: 11.

¹⁴ Marasović, 1985: 128.

Mletačka (Venecijanska) povelja iz 1964. godine koja do danas predstavlja temeljni dokument za provođenje zaštite graditeljskog naslijeđa, u članku 5. preporučuje davanje neke društveno korisne namjene spomenicima kao olakšice konzerviranju, ali se pritom ne smije mijenjati unutrašnji raspored ni izgled građevina, odnosno traži se odgovarajuća funkcija.¹⁵

Međunarodni simpozij o problemima i tehnici zaštite historijskih gradskih centara, održan 1970. u Splitu zahtijeva da se stare gradske jezgre uključe u suvremeni život usklađivanjem postojećih i novih funkcija s mogućnostima starih dijelova grada.¹⁶

U UNESCO-voj *Preporuci o očuvanju i suvremenoj ulozi povijesnih područja*, donesenoj 1976. u Nairobiju stoji da je bitno zadržati odgovarajuće postojeće funkcije i uvoditi nove koje bi trebale biti u skladu s ekonomskim i društvenim karakteristikama grada, regije ili pokrajine.¹⁷

U tranzicijskim društvima, uključujući hrvatsko društvo, proces revitalizacije je zaboravljena metoda, koja se nedovoljno razvija, štoviše zamijenjena je drugim metodama proizašlih iz brojnih interesa.

RESTAURIRANJE. Jedna od najstarijih metoda aktivne zaštite graditeljskog naslijeđa. Predstavlja postupak tretiranja graditeljskog naslijeđa kojom se povijesnim građevinama i cjelinama dodaju dijelovi koji su postojali u izvornom izgledu ili u jednoj od razvojnih faza, a danas nedostaju, odnosno njome se graditeljska dobra obnavljaju djelomično ili u cijelosti u izvornom obliku ili u obliku koji se na temelju valorizacije odredi kao najprikladniji za zaštitu.¹⁸ Venecijanska povelja nije išla mnogo dalje od Atenske povelje no jasnije je definirala načela kojih se svaki restaurator mora pridržavati (čl. 9 do čl. 13).

Glavna načela restauriranja su:

1. valjani doprinosi svih razdoblja u gradnji spomenika moraju se poštivati jer cilj restauriranja nije jedinstvo stila
2. ne može imati za cilj samo vraćanje prvobitnog izgleda, nego očuvanje i otkrivanje estetske i povijesne vrijednosti spomenika
3. mora se zasnivati na poznatim elementima, zaustavlja se ondje gdje započinje nagađanje – svaki dodatni rad mora biti vidljiv noseći pečat našeg vremena
4. zamjene nestalih dijelova moraju se skladno integrirati s cjelinom no istodobno se moraju razlikovati od izvornika tako da restauriranje ne krivotvori umjetnički ili historijski dokaz

¹⁵ Marasović, 1983: 134.

¹⁶ Marasović, 1985: 129.

¹⁷ Marasović, 1983: 153.

¹⁸ Marasović, 1985: 138.

5. u pravilu treba, osim u nužnosti, izbjegavati obnovu dekorativnih dijelova.

Sve do XIX. stoljeća intervencije na graditeljskom naslijeđu bez obzira prema staroj arhitekturi i bez razlikovanja starog i novog bile su kontinuirana općeprihvaćena praksa. Tek je pojavom Johna Ruskina pitanje arhitektonskih intervencija postalo pitanje etike. Njime su nastale dvije suprotstavljene struje, na jednoj strani Viollet-le-Duc, glavni predstavnik restauratorskog pravca u Francuskoj, koji je restauriranje držao metodom koja najbolje služi očuvanju objekata, težeći jedinstvu stila i dovršavanju nedovršenih dijelova kako bi se građevini vratio prvobitni izgled koji „u datom trenutku možda nikada nije ni postojao“, a na drugoj strani Ruskin, šireći o restauriranju stajalište da je ono „najveće uništenje koje neka građevina može pretrpjeti. (...) Restauriranje je Laž od početka do kraja. (...) Stara je građevina uništena, potpunije i nemilosrdnije nego da se srušila u hrpu praha (...)“.¹⁹ Iz toga je stvorena razlika između konzerviranja i restauriranja koju poznajemo i danas.

URBANA REKONSTRUKCIJA. Pojam rekonstrukcije u povijest umjetnosti je ušao sredinom 19. stoljeća kada je prihvaćen u konzervatorskoj disciplini, postavši otada sinonim za jednu od najvažnijih konzervatorsko-restauratorskih metoda. Verificirana je *Atenskom poveljom* 1931. u kojoj se naglasak sa zaštite pojedinačnih objekata prebacuje na zaštitu čitavih urbanih ambijenata. Najopćenitije, rekonstruiranje je shvaćeno kao radikalniji vid restauriranja, pri čemu se tretiraju teško oštećeni ili potpuno izgubljeni dijelovi nakon manjeg ili većeg razmaka od njihova gubitka, što rezultira s nedostatkom autentičnih dijelova. Sam tzv. obnoviteljski prefiks re-, s izvorom u renesansi, koji nalazimo i kod rekonstrukciji bliskim pojmovima poput restauriranja i ponovnog sastavljanja označava istovremenu žudnju za povratkom u prošlost i prema modernosti budućnosti.²⁰ Urbanu rekonstrukciju uglavnom potiču urbanistički razlozi zadržavanja uličnog gabarita, prostornog definiranja trgova i drugih gradskih prostora te funkcionalni razlozi održavanja postojeće ili unošenja nove namjene. Metoda rekonstrukcije osobitu popularnost stječe u poslijeratnim razdobljima kada razoreni gradovi bivaju suočeni s velikim graditeljskim i spomeničkim gubitcima te promjenama u fizionomiji. Ista slika se mogla vidjeti u Hrvatskoj 1990ih godina kada je princip rekonstrukcije naslijedio napušteni princip intaktnosti (konzervatorskog očuvanja postojećeg stanja).

Postoje dvije vrste rekonstrukcije, faksimilska rekonstrukcija i nova izgradnja usklađena s povijesnim ambijentom. Dok se prva koristi samo u iznimnim slučajevima (rat, elementarna

¹⁹ Ruskin u: Špikić 2006: 311.

²⁰ Špikić, 2013: 1-2.

nepogoda) pri čemu se vraća povijesnoj građevini prvobitni izgled, uz preduvjet apsolutne sigurnosti u izvorni izgled, nova izgradnja usklađena s povijesnim ambijentom znači postavljanje nove izgradnje u povijesno tkivo uz uvjet obveznog nadomještanja srušene zgrade ili cjeline, što je razlikuje od metode interpolacije pojašnjene u daljnjem tekstu.²¹

INTERPOLACIJA. (od franc. riječi *interpoler* - umetnuti). Interpolacije su u arhitekturi intervencije u već definiranom prostoru čime se mogu zadovoljiti stari sadržaji ili pak stvoriti novi kao što je slučaj sa *shopping* centrom na Cvjetnom trgu. Nova se arhitektura može pojaviti u starim središtima iz nekoliko razloga: otkrića praznina u starim središtima, urbanističkih razloga poput novih potreba starih dijelova grada te gospodarskih razloga kao što su privlačan položaj parcele.²² Ivo Maroević je autor klasifikacije metoda interpolacije, prema kojoj razlikujemo metodu:

1. faksimila (blisku faksimilskoj rekonstrukciji)
2. prilagođavanja (što manje isticanje novog u starom)
3. naglašavanja (uspostava ravnopravnog odnosa)
4. kontrasta (novo nadjačava staro).²³

U zapuštenim dijelovima grada nova napadna arhitektura gradi se s predumišljajem zbog privlačenja kapitala. Posebno se mora naglasiti koliko je interpolacija složen proces. „Interpolacije su kao arhitektonske injekcije za novi život grada. Interpolacija nije popunjavanje prostora nego kvalitativno mijenjanje zatečene strukture novim vrijednostima. Ali, oprez: granica između vrhunske interpolacije i potpunog fijaska nevjerojatno je tanka“²⁴.

Problemu intervencije novim u staro posvećene su brojne rasprave, a osobito je važan bio II. kongres Međunarodnog vijeća za spomenike i spomeničke cjeline (ICOMOS) 1972. u Budimpešti na kojem su donijeta četiri temeljna zaključka o interpolaciji objedinjenih u Rezoluciji o uvođenju suvremene arhitekture:

- osobito je bitno uzeti u obzir postojeća prostorna tkiva;
- slobodna je upotreba novih tehnika i materijala, no uz poštivanje postojećih odnosa masa, mjerila i ritma;
- naglasak mora biti na autentičnosti povijesnih ambijenata;

²¹ Marasović, 1985: 151.

²² Maroević, 1986: 192.

²³ Marasović, 1985: 155.

²⁴ Galović, 2007a: 31.

- važnost revitalizacije uz uvjet da se ne razara povijesna struktura i cjelovitost ambijeta, veće cjeline ili grada.²⁵

Arhitekt mora voditi računa o vrijednosti u koju ulazi jer interpolacije mogu, na urbanističkoj razini, utjecati na identitet grada ako dođe do uvoza „građevnih struktura koje ne odgovaraju prostoru u koji se intervenira“.²⁶ *Atenska povelja*, prvi međunarodni stručni dokument o zaštiti, 1931. godine u članku 7. preporučuje u izgradnji novih građevina poštivanje značaja i fizionomije grada, posebno u blizini starih spomenika zbog kojih ambijent mora biti predmetom posebne brige, „a podjednako poštovanje valja imati za neke posebno slikovite poglede“.²⁷

1.3. Akteri urbanih i prostornih promjena

Upoznati s osnovnim vrstama urbanih transformacija, pitanje koje se nameće jest tko upravlja tim procesima, tko ih provodi i kojim su motivima vođeni. U donošenju odluka o procesima obnove došlo je do niza promjena te se uz dosada postojeće aktere na sceni urbanih transformacija našao i novi tip osvajača urbanog fronta. Osnovni tipovi urbanih aktera odveć prisutni jesu stručni, ekonomski, politički i civilni. Najrelevantnije struke vezane za urbane mijene bile bi sociologija, povijest umjetnosti, arhitektura, urbanizam, ekonomija, demografija, pravo te promet. Među stajalištima navedenih stručnjaka uočavaju se velike razlike koje mogu izrasti i u sukobe. Sociolozi se bave ispitivanjem javnog mnijenja i naglašavaju važnost odraza prostornih promjena na stanovnike, povjesničari umjetnosti naglašavaju očuvanje kulturne baštine kao premise očuvanja kulturnog identiteta grada, a arhitekti su vođeni više ili manje prikrivenom željom da pokažu svoju kreativnu stranu. Svjedoci smo dakle, u ovom obliku, i daljnjeg egzistiranja dviju oprečnih disciplina o kojima je još 1980ih godina pisao Ivo Maroević u knjizi *Sadašnjost baštine*. Jedna orijentacija, društveno-humanistička, u koju bismo danas uvrstili povjesničare umjetnosti i sociologe, brani duhovne i estetske vrijednosti spomenika prošlosti, a druga orijentacija, arhitekti i urbanisti, naglašavaju arhitektoniku, konstrukciju i vrijednost materijala i oblikovanja prostora. Dok su stručni akteri u fazi povlačenja i rade za sebe nakon ukidanja mnogih stručnih ureda i interdisciplinarnih timova unazad petnaestak godina, civilni akteri (urbani

²⁵ Izvornik na engleskom jeziku. Preuzeto iz online arhive ICOMOS Hrvatska: <http://www.icomos-hrvatska.hr/documents/1972%20Rezolucija%20o%20uvodenju%20suvremene%20arhitekture.pdf> (2.9.2015.)

²⁶ Maroević, 1995: 45.

²⁷ Marasović, 1930: 114.

socijalni pokreti te nevladine organizacije NVO) poput *Zelene akcije* i *Prava na grad*²⁸ zbog niske razine društvene participativnosti neuključeni ili pak reaktivno, a ne inicijativno kako je poželjno, djeluju, ekonomski i politički akteri vođeni moći novca rade u prilog novog tipa aktera čiji se utjecaj danas rapidno povećava, a to su individualni graditelji, odnosno korporativni *developer*i. Dogodilo se ono od čega se davno strahovalo, a to je opasnost od isticanja ekonomske vrijednosti koja degradira kulturnu vrijednost.²⁹ Zbog navedenih promjena, ne bi bilo pogrešno urbanu obnovu gledati kao jednu veliku interesnu sferu. Ta još je 1832. Victor Hugo u apelu *Rat rušiteljima!* pozivajući na stvaranje službe zaštite u Francuskoj napisao: „Vandalizam je građevinski poduzetnik kojeg plaća Vlada. Ima na svojoj strani buržoaziju.“³⁰

Vidimo da je tipologija aktera Michela Bassanda iz djela *Za obnovu urbane sociologije - 11 teza* (2001.) na političke (politički lideri, pokreti, stranke...), ekonomske (poduzeća, banke...) i stručnjake za prostor (arhitekti, urbanisti...) koji su u koaliciji te na civilne aktere (stanovnike, nevladine organizacije...) koji predstavljaju opoziciju implicirana i na hrvatskoj inačici neoliberalnog kapitalizma s promjenama značaja i uloga aktera, uključujući grad Zagreb. Lokalni politički akteri, gradonačelnik i gradska uprava, Ured za strategijsko planiranje razvoja grada i Gradska skupština, donose odluke vođeni žedi za vlastitim uspjehom koji postižu suradnjom s ekonomskim akterima. Čak je i Generalni urbanistički plan podložen izmjenama prema potrebama investitora. U većini slučajeva ne teži se stvarnom rješavanju problema nego stvaranju reprezentativnih zdanja kao fizičkim iskazima političke i ekonomske moći, pri čemu je suglasnost javnosti stavljena po strani. Razdvajanje projektiranja objekata (nadzor, izvedba...) zamijenilo je interdisciplinarnost koja je nužan preduvjet kvalitetnih urbanih promjena, a u Republici Hrvatskoj izostaje zbog segmentiranog obrazovanja, nepostojanja zajedničkog interesa različitih struka, nepostojanja suradnje na institucionalnoj razini te pogrešnog sustava planiranja koje je sve manje socijalno osjetljivo.³¹ Rezultat je tzv. točkasti (stihijski) urbanizam i lažna urbana obnova, naime „arhitekti na pojedinim objektima i urbanisti na pojedinim dijelovima grada oblikom koji se često naziva

²⁸ *Zelena akcija* (ZA) je hrvatsko dobrovoljno, nevladino i neprofitno udruženje građana i građanki za zaštitu okoliša osnovano 1990. godine u Zagrebu. Teže ekološko-socijalnom održivom razvoju i jačanju uloge javnosti u donošenju odluka u području ekologije i urbanizma. Mjere koje provode su nenasilne akcije, kampanje, informiranje javnosti te suradnja s drugim organizacijama.

Pravo na grad je udruga koja djeluje protiv privatizacije javnih, zajedničkih dobara te prostora i korupcije javnog upravljanja prostornim resursima s posebnim naglaskom na važnost sudjelovanja građana uz ukazivanje javnosti na probleme. Najpoznatiji kampanje bile su im za Cvjetni trg i Varšavsku ulice koje su trajale od 2006. do 2011. godine.

²⁹ Maroević, 1986: 18.

³⁰ Hugo u: Špikić, 2006: 165.

³¹ Zlatar, 2012: 203.

„točkastim urbanizmom“ pomažu razaranju grada, gubitku njegova identiteta i uz pomoć nepopravljivih intervencija uništavaju *genius loci* grada“³².

³² Seferagić, 2007: 371.

2. Urbane mijene grada Zagreba

„Naše vizije o gradovima proizvode određene efekte. Arhitekti i urbanisti imaju ideje kako gradovi trebaju izgledati, funkcionirati i kako da se u njima živi, a te ideje se prenose na planove, i već postojeće, izgrađene sredine... Ideje o gradovima ne odnose se jednostavno na nivou zaključka; one su također i proizvod nesvjesnih želja i mašte.“

(Bridge i Watson, 2001: 350)

Iako su gradovi postojali još u neolitiku, nagli porast gradova veličinom i stanovništvom zbio se unazad pola stoljeća. Ulaskom u 21. stoljeće više od polovice svjetskog stanovništva živi u gradovima, iako oni zauzimaju samo dva posto ukupne površine Zemlje. Grad je najkompleksnija tvorevina civilizacije, on je, prema riječima Roberta E. Parka, prirodni društveni laboratorij, koji se, sukladno svojim raznovrsnim funkcijama od kojih su osnovne: stanovanje, rad, obrazovanje, rekreiranje, promet, život u zajednici (susretanje), upravljanje i opskrba, neprestano razvija.³³ Grad je kroz povijest prošao kroz niz promjena, a najznačajnija koja je utkala put modernom gradu bio je razvoj industrijskoga grada u 19. stoljeću. Rast jednoga grada i njegove mijene ne mogu se držati pod nadzorom, a svaka promjena gradskoga prostora odražava se i na stanovnicima jer svaki prostor povratno djeluje i na pojedince. Prostor je u stalnom procesu „neprekidnog stvaranja i poništavanja, građenja i razgrađivanja, prilagođavanja prirode i okruženja konstantnom razvoju i unapređenju potreba jedinke i zajednice“.³⁴ Prva asocijacija na neki grad i jest njegova prostorna (urbana) forma koja se u pozadini suvremenog potrošačkog društva sve više dehumanizira.

Izazov vremena u arhitekturi je prihvatio i grad Zagreb, hrvatska metropola. Izrastajući iz dvaju srednjovjekovnih naselja okruženih bedemima i kulama, čiji su ostaci i danas sačuvani, na susjednim brežuljcima, svjetovnog Gradeca (danas Gornji grad) i crkvenog Kaptola, postao kulturno, administrativno, gospodarsko i političko središte Hrvatske u kojem danas živi četvrtina ukupnog stanovništva Hrvatske, brojkama približno milijun. Građani su stoljećima stizali iz različitih krajeva, stvarajući tako kulturnu raznolikost grada kojoj je, ne smijemo zanemariti, pridonio i povoljan smještaj na spoju kontinentalnog i sredozemnog duha. Zanimljiva povijest i bogata kultura stvorili su slojevito povijesno naslijeđe neprocjenjive vrijednosti, a prošlost i jest sazdana u građevinama, starenju njihova materijala i oblikovanja.³⁵ No, uz vrijedno povijesno naslijeđe, uvijek su u Zagrebu egzistirali i brojni

³³ Supek, 1987: 113.

³⁴ Arsić, 2004: 4.

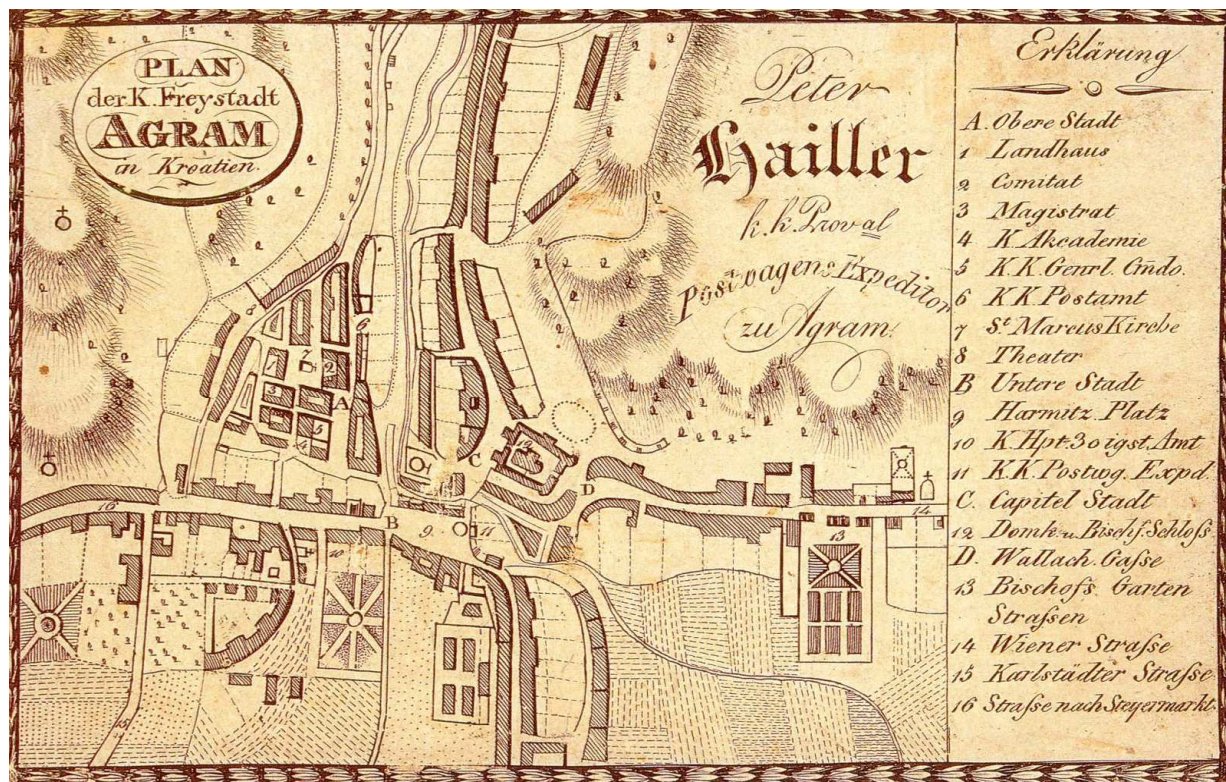
³⁵ Maroević, 2007: 276.

pokušaji da ga se učini ljepšim. Zagrebačka arhitektura svakog razdoblja bila je podvrgnuta zakonima razvitka i prosperiteta grada i onim urbanističko-prostornim okvirima unutar kojih se grad mogao kretati.³⁶ Dugo je vremena grad bio ograničen, zbog opasnosti od Osmanlija, na brežuljkasti dio, no u XIX. stoljeću se proširio i na ravnicu, što je uz istovremeni razvoj prometa, industrije i trgovine, promijenilo fizionomiju grada. Jasnim urbanističkim planom razvijaju se prostrani trgovi, od kojih je jedan i glavni trg razvijen podno Gradeca i Kaptola pod nazivom Harmica ili Trg Manduševac prema istoimenom vrelu, promijenivši kasnije naziv u Trg bana Jelačića, potom Trg Republike te ponovo u naziv koji nosi i danas – Trg bana Josipa Jelačića. Potom su nastali brojni perivoji, ravne ulice iste širine, monumentalne povijesne građevine i tzv. Lenucijeva „zelena potkova“.³⁷ Nakon Prvoga svjetskog rata ubrzano raste broj stanovnika (na oko 100 000) i novih četvrti na istočnoj i zapadnoj strani grada a tridesetih godina dvadesetog stoljeća gradi se prvi zagrebački neboder na uglu Masarykove i Gundulićeve ulice, što označava ulazak modernizma na velika vrata u hrvatsku arhitekturu. U poslijeratnim godinama grad se širi na jug. U novo je tisućljeće Zagreb ušao s novim licem spremnim za izazove suvremenog grada. Mogu se uočiti aspekti globalizacije, suvremene tendencije gigantizma svega, pa tako i gradova, te „tranzicijske urbanizacije“ izgradnjom visokih staklenih zgrada kao oblikom prezentiranja različitih iskustava drugih velikih gradova u Europi.³⁸ Grad s dušom i prizivom atmosfere velegrada, to je Zagreb.

³⁶ Maroević, 2007: 119.

³⁷ Lenucijeva potkova naziv je za cjelinu od osam trgova (Trg Nikole Šubića Zrinskog, Trg Josipa Jurja Strossmayera, Trg kralja Tomislava, Trg Ante Starčevića, Botanički vrt, Trg Marka Marulića, Trg Ivana, Antuna i Vladimira Mažuranića, te Trg maršala Tita) razvijenih u drugoj polovici 19. stoljeća na području Donjeg grada Zagreba po uzoru na bečki Ring, koja naziv nosi po autoru Milanu Lenuciju. S brojnim vrijednim historičističkim građevinama danas predstavlja predmet posebne brige službe za zaštitu spomenika. O Lenucijevoj potkovi, ali i o Donjem gradu općenito, sve relevantne činjenice iznijela je Snješka Knežević u studijama o Donjem gradu objedinjenih u knjizi *Zagreb: Grad, memorija, art.*

³⁸ Čaldarović, 2011: 10.

Slika 3. Plan grada Zagreba 1825. godine

Slika 4. Zagreb 2015. godine

2.1. Smanjenje javnog prostora kao posljedica nedefiniranosti javnog interesa

U posljednjih dvadesetak godina Hrvatska je suočena s opasnom tendencijom privatizacije gospodarstva, potom i komercijalizacijom privatnog prostora kao temeljnim elementima tranzicije. Pretvaranje središta gradova u sadržaje poslovno-komercijalnog karaktera, povećanje gustoće izgradnje, elitizacija, samo su neke od promjena koje su započete još u ranim devedesetim godinama. Polu-javni ili kvazi-javni prostori privatnog vlasništva, ali javnog korištenja, realitet su hrvatske prostorne scene. Pri tome najviše strada sociokulturni kapital za koji građani, drugi tip ranije spomenutih civilnih aktera, kao da više nisu zainteresirani. Višebrojni su razlozi prethodili ovoj pojavi.

Prije svega, prijemna je poprilično fleksibilna definicija javnog interesa koja ide od jedne do druge krajnosti širokog raspona ovisno o potrebama opravdavanja političkih inicijativa. Cilj urbanističkog projektiranja je oblikovanje javnog prostora na način da je usklađen s javnim interesom, no treba naglasiti da javni interes i interes javnosti nisu istoznačnice, a politika i ekonomija ih, po svojoj volji određuju, zbog čega koncept javnog interesa nikada nije bio dovoljan za zaštitu od prodora tržišta, osobito u tranzicijskim uvjetima. Prvi model pretpostavlja da bi nešto sporno bilo dobro za ljude, a interes javnosti se temelji na onome što ljudi sami za sebe kažu da je najbolje.³⁹ Javnom interesu obično se najbolje služi tako da se ljudima dopusti da ostvaruju privatne interese, rekao je jednom Adam Smith, zanemarujući jednu stavku: koliko pojedinaca, toliko različitih interesa, nemoguće uskladivih.⁴⁰ Gledati javni interes kao zbir pojedinačnih interesa nije pravilno, no izrazito je važno da u konstituiranju novih javnih interesa sudjeluje što šira javnost, što više aktera i maksimalan broj nepristranih stručnjaka.

Građani nužno za kvalitetno urbano planiranje moraju sudjelovati, što kod nas nije slučaj. Javna rasprava je u Hrvatskoj zakonski predviđena, ali bez jasno utvrđenih kriterija provedbe, te u praksi nije zaživjela. Aspiracijsko polje građana je podložno stalnim mijenama, a mediji koji bi mogli pozitivno utjecati na građane nerijetko se zlorabe i nameću ciljeve i interese vladajućih, kao opće dobro. Egalitarizam, paternalizam te niska društvena uključenost samo su neke od prepreka. Prema Svjetskoj banci četiri su razine društvene participativnosti (sudjelovanja građana), od kojih osnaživanje (nadzor nad odlukama) te kolaboracija (suradnja u nadzoru nad odlukama) pripadaju visokoj razini participacija, a konzultacije kao oblik dvosmjerne komunikacije građanstva i donosilaca odluka te informiranje (jednosmjerna

³⁹ Šverko, 2013: 89.

⁴⁰ Mesarić, 2006: 604.

komunikacija) niskoj razini participativnosti. Hrvatsko građanstvo je na najnižoj razini isključive informiranosti. Participativna demokracija, od izuzetne važnosti za osiguranje kvalitetnog urbanog razvoja prema *Europskoj povelji o planiranju*, kod nas je poprimila neki degenerativni oblik. Sociokulturni potencijal hrvatskih građana sveden je prema tome na minimum što pokazuju i provedena empirijska istraživanja u Hrvatskoj, dok istovremeno rezultati komparativne analize tranzicijskih i netranzicijskih zemalja Europe pokazuju da je razina oportunitizma u Hrvatskoj, mjerena količinom tolerancije prema korupciji i poreznoj evaziji, viša nego u drugim zemljama.⁴¹

⁴¹ Štulhofer, 1999: 6.

3. Zagrebački Donji grad

Donji grad je zagrebačka četvrt koja je stoljećima bila podgrađe kraljevskog Gradeca. Zbog ratova i političkih nemira izvan bedema Gradeca nije se gradilo, stoga je ruralan kraj, prekriven oranicama koje su obrađivali kmetovi slika koju vežemo za Donji grad sve do sedamnaestog, pa možemo čak reći i osamnaestog stoljeća, kada prestankom opasnosti od Osmanlija gospodarstvo i izgradnja uzimaju puni zamah. Formirat će se u to vrijeme i glavni zagrebački trg Harmica, na mjestu današnjeg Trga bana Josipa Jelačića. Vrlo kasno se Donji grad razvio kao gradska cjelina, a još je kasnije Zagreb postao ujedinjena cjelina. Tek rušenjem gradskih vrata na bedemima u XIX. stoljeću Gornji i Donji grad bivaju spojeni, postavljaju se čvrsti temelji, redomice otvaraju institucije i nitko se više nije mogao naći na putu napretka grada Zagreba.⁴²

Otada u Zagreb pristižu brojni velikani arhitekture i izgradnje - Bartol Felbinger, istaknuti predstavnik arhitekture klasicizma u Zagrebu čiji su projekti Hatzova kuća (srušena 1929, danas hotel Dubrovnik) i kuća na južnoj strani nekadašnje Harmice te Herman Bollé koji gradi neogotičku Evangeličku crkvu u Gundulićevoj ulici.⁴³ Oni daju doprinos budućoj planskoj gradnji Donjega grada koja će biti određena Regulatornom osnovom 1887. godine. Završni pečat je planskoj izgradnji dala već spomenuta Lenucijeva zelena potkova, trodijelni niz trgova i parkova. Jednu novu funkciju i još veće značenje Donji grad dobiva otvaranjem modernog Sveučilišta 1882. godine u prostorima bivše tvornice cigara, što je i jedan od najranijih primjera prenamjene industrijskog prostora na donjogradskom području, dok se u neposrednoj blizini, u Klaićevoj ulici, podiže gimnazijski sklop. Istovremeno svoja vrata otvaraju Muzej za umjetnost i obrt te Umjetnički paviljon sa Hrvatskim salonom.⁴⁴ Donji grad tada postaje gospodarsko, obrazovno i kulturno središte grada Zagreba. I formalno je Donji grad nosio naziv središta nakon što su sredinom XX. stoljeća osnovane na užem području grada općine pri čemu će se Gornji i Donji grad ujediniti u općinu Centar. Nakon kratkog vremena ukinutih općina, nanovo će se formirati pod nešto drugačijim ustrojem, a nakon Domovinskog rata zamijenili su ih mjesni odbori.

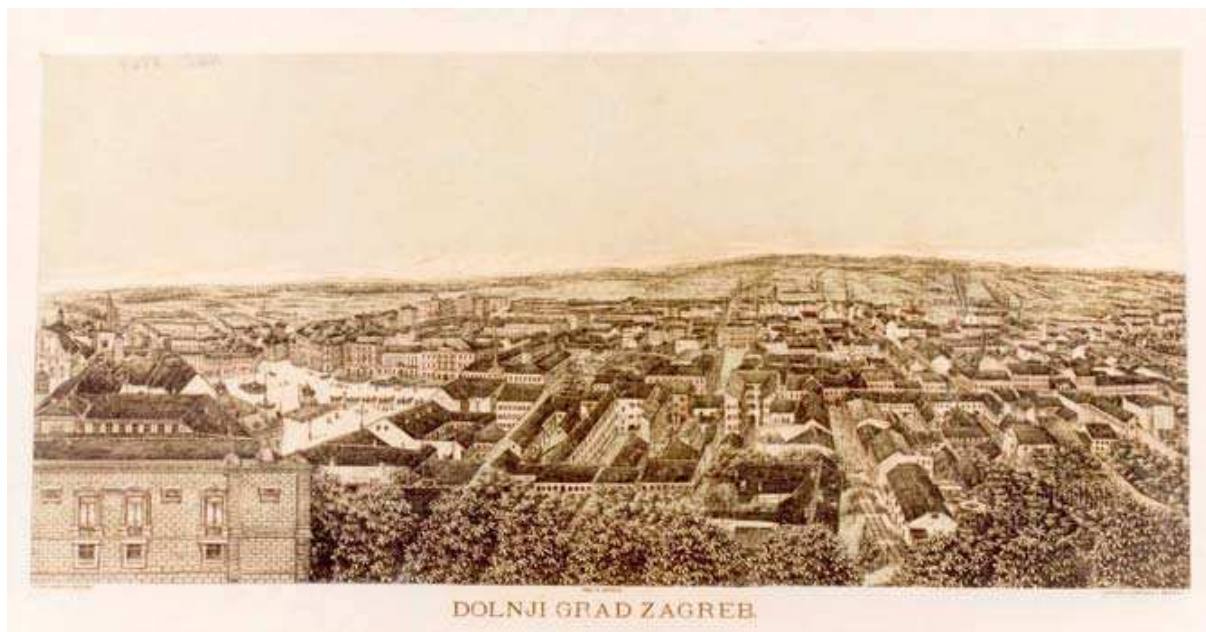
Donji grad je zaista polagano prošao svaku stopu razvoja, od seoskog podgrađa, preko sekundarnog dijela centra, da bi u konačnici dosegao sadašnji status skupog mjesta i poželjne lokacije s mnoštvom sadržaja od važnih institucija do mjesta okupljanja. Danas je Donji grad

⁴² Szabo, 1930: 308.

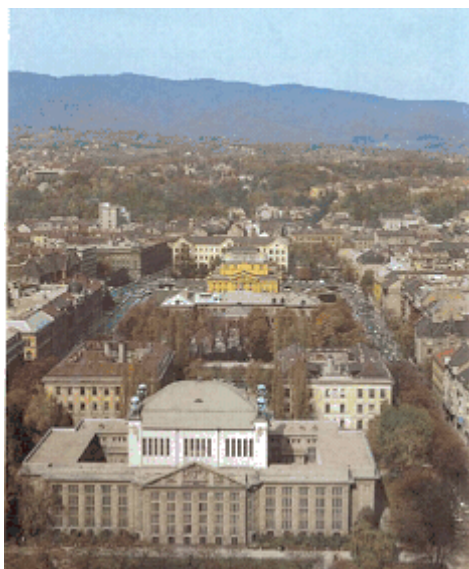
⁴³ Szabo, 1930: 298-299.

⁴⁴ Hrvatski salon je naziv prve izložbe zagrebačke mlade secesije koju je priredilo Društvo hrvatskih umjetnika na čelu s Vlahom Bukovcem, označivši početak pokreta hrvatske moderne. Izložbom je 15. prosinca 1898. svečano otvoren Umjetnički paviljon, temeljni izložbeni prostor do kraja tridesetih, koji do današnjih dana nije izgubio na važnosti. Izvor: Vujić (gl. ur.), 2006: 42.

najuže gradsko središte i najnaseljeniji dio grada Zagreba, iako ako uzmemo u obzir podatke popisa stanovništva (2001. godine Donji grad broji oko 45 000 stanovnika, a 2011. godine 37 000 stalnih stanovnika) vidimo tendenciju slabljenja rezidencijalne uloge u korist sadržaja bogatog javnog života.

Slike 5. Panorama Donjeg grada, oko 1880. godine

Slika 6. Donji grad 2015. godine

3.1. Urbanološka identifikacija Donjeg grada⁴⁵

Pozivajući se na istoimeno poglavlje iz knjige *Urbana drama Donjeg grada Zagreba* iz 1989. godine prenijeti ću shemu urbanološke identifikacije kroz tri interpretacije:

1) Donji grad možemo identificirati naspram Gornjega grada kao novogradske strukturu nastalu širenjem gornjogradskih naselja Gradeca i Kaptola u podnožje.

2) Donji grad možemo identificirati naspram centra grada pri čemu je riječ o odnosu dio (Donji grad) i cjelina (centar grada). Centar grada je dakle širi pojam koji osim što obuhvaća Donji grad, također sadrži i Gornji grad, Kaptol, poteze Vlaška – Kvaternikov trg i Ilica – Trg Francuske Republike.

3) Donji grad možemo identificirati kao stari naspram novoga grada. U začetku svojega razvoja donjogradska struktura je bila nova, no danas u odnosu na kasnije nastale dijelove grada Zagreba, poput Novog Zagreba, definiramo ju kao stari grad, predstavljajući s Gornjim gradom srž stare gradske jezgre (*city core*). Čine ju sjeverni dio Donjeg grada, uglavnom Jelačićev trg i Cvjetni trg, dok u okvir centra (*city frame*) ulaze Kvaternikov trg, Britanski trg i drugi u širem središtu grada smješteni trgovi.

3.2. Osnovni prostorni podaci

Vrlo povoljnog središnjeg smještaja na karti Zagreba, Gradska četvrt Donji grad graniči s čak šest drugih gradskih četvrti. Na sjeveru s Gornjim gradom – Medveščakom, na jugu s Trnjem, na istoku s Maksimirom i Peščenicom – Žitnjakom, a na zapadu sa sjevernom Trešnjevkom i Črnomercem. Postupnim širenjem, najprije nakon Prvoga svjetskog rata na istok, potom nakon Drugoga svjetskog rata na jug, danas površinski iznosi oko 300 000 m², i proteže se od Kvaternikova trga i Heinzelove ulice na istoku do Ulice Republike Austrije na zapadu, odnosno od Ilice, Trga bana Josipa Jelačića, Jurišićeve i Vlaške ulice na sjeveru do željezničke pruge na jugu (za detaljan pregled donjogradskih ulica pogledati Prilog 1).

⁴⁵ Dakić, Perković, Rogić, Stojković, 1989: 26.

Slika 7. Smještaj Donjeg grada na prostoru Grada Zagreba

Slika 8. Karta Gradske četvrti Donji grad s označenim važnim institucijama i spomenicima

3.3. Elementi simboličke strukture Donjeg grada

„Prožeti porukom iz prošlosti, povijesni spomenici naraštaja ljudi do naših dana ostaju živeći svjedoci svojih prastarih predaja. Ljudi postaju svjesniji jedinstva ljudskih vrijednosti i stare spomenike smatraju zajedničkom baštinom.“
(Preambula Mletačke povelje, 1964.)

Traženje mehanizama simbolizacije postalo je potraga za označiteljskim praksama javnog govora kao izumiteljskih praksi prostora.⁴⁶ Društveni fenomeni poput „mode sjećanja“ ne iscrpljuju se samo u preoblikovanju sadašnjosti, već su podjednako zahtjevni prema prošlosti.⁴⁷ Sjećanje je kao relacijski fenomen intenzivno usmjereno na percepciju sadašnje i prošle osobnosti, dakle u konceptualiziranju sjećanja i produkciji simboličkog zaborava ključnu ulogu ima temporalnost ili vremenitost.⁴⁸ Podjednako tako urbani krajolik grada kao simboličkog mjesta u kojem se izražavala osobnost izložen je procesu simboličke identifikacije koju definiramo kao odnos ljudskog bića sa svijetom stvari, ne u materijalnom nego emocionalnom smislu.⁴⁹ Simboličku strukturu nekog prostora čine bilo koje smještanje kulture i ljudskog iskustva, bilo skulpture, grafita, građevine, parka u prostoru, ne mjestu. Naime, mjesto bi značilo samo statičan raspored predmeta, prostor pak znači ljudski faktor, socijalni smisao, koji dinamizira mjesto i daje značaj prostornim oblicima. No kako je današnja forma globalna, a ne više prepoznatljiva po svojim osobinama, tome arhitekti i urbanisti sve više teže, počinju nestajati ti izvori „uspomena“, a sve više raste broj umjetnih ambijenata s loše osmišljenom i jeftinom arhitekturom podložnom tržištu,⁵⁰ što uzrokuje gubitkom autohtonih vrijednosti grada sa gledišta zaštite baštine te gubitkom prostora u ime mjesta prepunim arhitekture bez adekvatne funkcije. Arhitektura grada šalje snažnu simboliku otvarajući mogućnost oživljavanja grada kao kolektivne stvarnosti.⁵¹ Pritom dijelovi grada ukorijenjeni u tradiciji pružaju pojedincu potrebni dojam da pripada nečemu.⁵²

Donji grad je kao gradsko središte prepuno javnih prostora, posljedično čega su se desetljećima na donjogradskom području taložile urbane vrijednosti koje su, osobito zbog reprezentativne uloge, postale predmetom revitalizacijskih postupaka. Ideja o zaštiti urbanističko-arhitektonske cjeline Donjega grada pojavila se još 1962. godine. Najveći naglasak u raspravama o zaštiti se tada stavlja na očuvanje gradskih simbola, oznaka koje

⁴⁶ De Certeau, 2003: 172.

⁴⁷ Potkonjak, Pletenac, 2007: 184.

⁴⁸ Potkonjak, Pletenac, 2007: 172.

⁴⁹ Kavedžija, 2004: 2.

⁵⁰ Zlatar, 2012: 98.

⁵¹ Supek, 1987: 91.

⁵² Supek, 1987: 271.

pridonose specifičnoj atmosferi, duhu grada čineći ga prepoznatljivim. Koliko to vrijedi za gradove općenito, toliko i za pojedine četvrti, „kvartove“ nekoga grada.

Koji su to simboli identifikacije stanovnika s Donjim gradom, koje kao osnovicu urbanog zajedništva treba očuvati? Iz čega proizlazi šarm Donjega grada s kojim se stanovnici identificiraju? Iz spomenika koji za stvaranje ljudske tradicije i humaniziranje čovjekove okolice imaju isto značenje kao prirodni uvjeti za odražavanje čovjekova života.⁵³ „Spomenici su nositelji subverzivnih sadržaja te usprkos „neverbalnoj“ naravi su snažno rječiti.“⁵⁴ U njih ubrajamo sve, od najveće građevine do najmanje medalje koji dozivaju događaje i ljude iz prošlosti, što posjeduje ne nužno one trenutačne vrijednosti, uporabnu i umjetničku, nego starosnu vrijednost.⁵⁵ Kakva bi vrijednost bila starosna? Koncept kojeg početkom XX. stoljeća u zaštitu spomenika uvodu Alois Riegl, a označava komemorativnu, trajnu vrijednost koja uspostavlja interakciju, emocionalni odnos spomenika i gledatelja. Možemo li reći da je spomenik takve vrijednosti konjanička skulptura bana Jelačića na glavnom trgu? Ako uzmemo u obzir socijalnu ulogu u vidu dugogodišnjeg sastajanja prolaznika u njegovoj blizini, nema dvojbe. Isto možemo reći i za „sat“ u neposrednoj blizini spomenika koji ima istu funkciju. Iz njih se rađa subjektivni doživljaj pojedinca da pripada nekom mjestu i njegovo vezivanje za identitet zajednice. Vezanost uz mjesto je integralni dio samoodređenja – na osobnoj i socijetalnoj razini, najčešće je personalizirana i vezana uz najranija sjećanja iz djetinjstva, zapamćene situacije koje utječu na „stvaranje osjećaja o „mjestu“ kao svojevrsnoj subjektivnoj percepciji objektivne zbilje.“⁵⁶ Povijesno naslijeđe postaje „navika korisnika konkretnog javnog prostora koja utječe na specifičan tip adaptiranosti na jedan tip postava“.⁵⁷ Svaki novitet staviti će pred svoga korisnika zahtjev za prilagodbu novom ambijentu. U svakoj, i najmanjoj, promjeni prostorne forme bit će veliki broj pristalica „starog“ izgleda, no ono što nije upotrebljivo suvremeni urbanizam gleda kao smetnju. Suvremeno htijenje vodi gubitku kulturnih osobnosti i urbanih identiteta unificiranjem gradova, a elementi simboličke strukture važan su dio kolektivne memorije grada stoga ih treba zaštititi od kulturocida i sačuvati za buduće naraštaje.

⁵³ Maroević, 1986: 14.

⁵⁴ Špikić, 2006: 13.

⁵⁵ Špikić, 2006: 86.

⁵⁶ Čaldarović, 2011: 122.

⁵⁷ Čaldarović, 1996: 87.

4. Suvremeni urbani projekti u zagrebačkom Donjem gradu

„Dugo vremena je zagrebački Donji grad bio poput Pandorine kutije: otvoriti je značilo je suočiti se s prevelikom količinom vremenom akumuliranog urbanog zla.“
(Mikac, 1983: 54)

Grobalizacija, *cityzacija*, *diznifikacija*, postmoderni htijenje⁵⁸ samo su neki od procesa kojima se može opisati suvremena tendencija urbanog razvoja. Danas uporabna vrijednost ima prednost pred starosnom što se ogleda u svojevremenoj „ubacivanju“ metalno-staklenih konstrukcija u već definirana urbana povijesna tkiva, narušavajući pritom njihov integritet cjeline. Isto se događa zgradama: „zgrada prestaje biti cjelina i postaje zbroj različitih inputa, koji često rezultiraju, (...) metaforički (...), nakaznim rakom oblika.“⁵⁹ Najveći je problem uskladiti potrebe suvremenog života, današnju formu „koja je internacionalna, moderna, prepoznatljiva, a po karakteru globalizirana, svjetska, razvijena od privatnih poduzetnika s prepoznatljivim atributima postizanja „bezmjesne moći“ elitnog karaktera“⁶⁰ s povijesnim naslijeđem, koje smo dužni, kao nešto što nije naše, sačuvati budućim naraštajima.

Iako je zagrebačka donjogradska cjelina kao historicistička urbanistička cjelina upisana u Registar nepokretnih spomenika kulture grada Zagreba 1962. godine, nije spriječen ulazak novogradnje u njezinu unutrašnjost. Od devedesetih godina prošlog stoljeća se na području Donjeg i Gornjeg grada kontinuirano radi na izgradnji, često i neprimjereno. Intervencije koje se poduzimaju nisu uvijek vizualno i funkcionalno adekvatne. Na donjogradskom području na udaru novogradnje novog milenija našli su se primarno njegovi središnji dijelovi, trgovi, najtipičniji primjeri javnih prostora uz ulicu i kafić, dostupnih, a posjećuje ga i koristi građanstvo, gdje se odvija međuljudska komunikacija kao najvažnija funkcija za živost grada, i kao takvi predstavljaju žarišne točke gradskog društvenog zbivanja. Stalna događanja i manifestacije popraćene su i procesima urbane obnove i uljepšavanja objekata i ambijenata gdje se održavaju. Slika urbanog prostora, posebice njegova najuža središta te urbani način života počivaju upravo na procesima urbane obnove i uljepšavanja koji su kod nas intenzivno započeli tek devedesetih godina prošlog stoljeća. Dva središnja zagrebačka trga, Trg bana Josipa Jelačića i Trg Petra Preradovića (Cvjetni trg) dijele istu sudbinu obnove i uređenja. U razdoblju nakon 2000. godine, u urbanom središtu Zagreba počinju se pojavljivati mnoge

⁵⁸ *Grobalizacija* - prema Ritzeru suvremena tendencija gigantizma, monumentalnosti svega; *cityzacija* – pretvaranje gradskih središta u poslovna žarišta; *diznifikacija* – stvaranje urbanih „umjetničkih djela“ koja grad pretvaraju u grad atrakcija; *postmoderni htijenje* - u izgradnji vođenje načelom „anything goes“, spajanje nespojivog u postmoderni eklektični urbani mozaik.

⁵⁹ Maroević, 2007: 363.

⁶⁰ Castells prema Čaldarović, 2011: 17.

interpolacije (trgovački centri, poslovni tornjevi) kao odraz proizvoljne izgradnje koja ne uzima u obzir postojeću urbanu baštinu niti tradiciju konzervatorskog i urbanističkog djelovanja. Novonastale prostorne forme prilagođavaju se tržištu; nova arhitektura, loše osmišljena, od jeftinih materijala načinjena, slovi za reprezentativnu i smješta se neprimjereno u postojeću urbanu strukturu. U međuvremenu su ostali samo ostaci staroga i interpolacije novoga, bez očuvanja povijesnih vizura.⁶¹ U Donjem gradu su interpolacije označile stvaranje novog urbaniteta, pokušao se, više ili manje uspješno, ostaviti i pečat našeg vremena, stoga ćemo uz deskripciju navesti neke od njih.

4.1. Urbane strukture realizirane nakon 2000. godine

Na donjogradskom području unazad nekoliko godina završeno je više urbanih projekata obnove. Radovi obnove teško oštećenog, 2003. u Registar nepokretnih kulturnih dobara upisanog Francuskog paviljona koji se nalazi u dvorištu Studentskog centra u Savskoj ulici započeli su 2010. godine. Sedamdeset godina neodržavanja ostavilo je trajne teške posljedice koje je arhitekt Alan Braun, autor projekta, sa suradnicima uspio riješiti temeljnom rekonstrukcijom fragilne nosive konstrukcije prema izvornoj projektnoj i fotografskoj dokumentaciji koja se može vidjeti u Muzeju Grada Zagreba, Državnom arhivu u Zagrebu te Arhivu SC-a u Zagrebu. Radovi su se proširili na ograde, sanitarije, unutrašnju opremu, i nakon dugogodišnje funkcije skladišta danas opet živi svojim starim životom kao mjesto kulture.⁶²

Izložbeni paviljon Botaničkog vrta je vrijedan primjerak paviljonske arhitekture s kraja 19. stoljeća, koji je zbog dugogodišnjeg neodržavanja, ali i loše izvedenih preinaka došao u stanje koje je tražilo hitnu intervenciju, stoga je 2007. godine počela obnova. Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode vodio je projekt kojim je uređenje paviljona potpuno nalik njegovom nekadašnjem izvornom izgledu i namjeni. Sam proces obnove nije bio nimalo lagan; građevinu je trebalo podignuti u izvornom obliku približavajući se metodi faksimilske rekonstrukcije, sa središnjom kupolom i bočnim tornjićima, a sve prema malobrojnim sačuvanim izbljedjelim fotografijama sakupljenih pod stručnim vodstvom arhitekta Mladena Perušića.⁶³

Kvaternikov trg („Kvaternikov plac“ ili „Kvatrić“) je nastao početkom XX. stoljeća kao rubni dio Donjeg grada. U neposrednoj se blizini, prema jugozapadu, smjestila tržnica koja

⁶¹ Zlatar, 2012: 130.

⁶² Švec Španjol, 2013: 32.

⁶³ Stamenković, 2007: 32.

tradicionalno nosi isti naziv, a cijeli ambijent je nekada odisao intimom, društvenošću i bio mjesto susretanja građana. Od tridesetih, a potom i radikalnijih pedesetih godina, interpolacije u obliku stambeno-poslovnih višekatnica, svjetlosne instalacije *Name* i zgrade kina *Urania* promijenile su izgled trga i učinile stilsku zbrku bez suvislog koncepta i promišljenog urbanističkog rješenja.⁶⁴ Od osamdesetih godina do danas više je puta otvoren natječaj za uređenje trga, no realizacija je krenula tek 2006. godine izgradnjom podzemne garaže, konkretnije 1. lipnja 2007. godine kada je započela rekonstrukcija okolnih ulica i trga. Prioritet je bio organizacijski (prometno) urediti trg, a potom urediti 7550 četvornih metara površine pješačkih zona, što se činilo vrlo bitnim jer je „pješačka zona posljedica i rezultat ponovnog vraćanja grada čovjeku“⁶⁵, postavljena je staklena fontana, kiosci za cvijeće te su obnovljena pročelja nekolicine građevina. No, obnova nije napravljena u skladu s temeljnim osobinama trga, a to su otvorenost i živost.

Na mjestu gdje se kroz gotovo stoljeće ukorjenjivao pogon *Kraša*, na sjevernoj strani Branimirove ulice 2003. godine završeni su radovi izgradnje shopping oaze *Branimir centar* pod okriljem austrijskog građevinskog diva *Strabaga*. Tako je izgrađen multifunkcionalni centar na 45 tisuća četvornih metara uz podzemnu garažu, s transparentnim središnjim pročeljem od stakla, dok je na bočnoj strani pročelje od eternita.⁶⁶

Valja spomenuti da postoji i niz projekata koji su iz raznih razloga ostali na idejnim razinama, ali i još mnogo realiziranih urbanih zahvata, uz prethodno spomenute. Navest ćemo još tri projekta od iznimne važnosti.

⁶⁴ Nadilo, 2007: 626

⁶⁵ Maroević, 2007: 287.

⁶⁶ Ćustić, 2002: 12

Slika 9. Francuski paviljon nekad i sad

Slika 10. Izložbeni paviljon Botaničkog vrta prije i nakon obnove

Slika 11. Maketa novog izgleda Kvaternikova trga

Slika 12. Novoizgrađeni Branimir centar

4.1.1. Cvjetni trg

„U svakoj građevini postoje dva elementa: njena upotreba i njena ljepota. Njena upotreba pripada vlasniku, njena ljepota svima; ako je ruši, vlasnik prekoračuje svoja prava.“
(Hugo, 2006: 52)

Još u 14. stoljeću na prostoru današnjeg Trga Petra Preradovića (poznatijeg kao Cvjetni trg) stajala je crkvice sv. Margarete, četiri stoljeća kasnije preuređena u parohijalnu crkvu Sv. Preobraženja Gospodnjega, onkraj koje se održavao sajam. Izgradnjom nove pravoslavne crkve na sjevernoj strani trga 1866. godine počelo je potpuno formiranje današnjeg prostora trga na mjestu nekadašnje gradske inzule. Regulatornom osnovom iz 1887. godine utvrđena je lokacija trga, a desetljeće kasnije trg dobiva današnji naziv. Tridesetih godina dvadesetog stoljeća prostor je u potpunosti definiran. Prizemlja svih kuća mahom su adaptirana u dućane, a reprezentativno historicističko pročelje palače Siebenschein, projektanta Franje Kleina, purificirano je u duhu moderne.⁶⁷ Uređen u duhu kasnog historicizma prema ideji projektanta Hermanna Bolléa krajem 19. stoljeća svoj je prvotni izgled trg zadržao do današnjih dana iako će ideja preuređenja koja se javila devedesetih godina, nakon što urodi plodom, donijeti neke preinake trga.

Prve promjene, kako fizičke tako i simboličke strukture, Preradovićevog trga započele su 1995. godine uređenjem partera i novom urbanom opremom prema projektu Mihajla Kranjca i Berislava Šerbetića, što je narušilo integritet trga i umanjilo mu šarm.⁶⁸ Degradacija prostora s profitabilnom pozadinom koja je slijedila, tada nije bila dovršena. U svibnju 2006. Grad Zagreb je obaviješten o namjeri realizacije projekta „Lifestyle center“, u medijima poznatom i kao Cvjetni ili Zagrebački kristali, od strane tvrtke *HOTO grupa* na čelu sa zagrebačkim poduzetnikom Tomislavom Horvatinčićem. Ideja o pretvorbi 50 000 četvornih metara u strogo nadzirani multifunkcionalni ili mješoviti centar (poslovno-kulturno-reprezentativni centar) sa *shopping* predznakom kao odgovor na potražnju konzumerističkog društva, uz sedam stotina parkirnih mjesta pretvoren je u ekonomski visokoprofitabilni projekt u koji se uključila i zagrebačka Uprava te gradonačelnik Milan Bandić sa širenjem pozitivnog stava o projektu, a negirajući negativne aspekte izgradnje (vidjeti Prikaz 2.) donijevši u svrhu provedbe projekta izmjene GUP-a.

⁶⁷ Galović, 2007b: 1.

⁶⁸ Galović, 2007b: 1.

Trgovački centri - uzorci	<ul style="list-style-type: none"> • Manjak artikulacije pravih potreba grada • Privatni interesi investitora • Renovacija/obnova grada barem na parcijalan način
Posljedice - negativni aspekti izgradnje	<ul style="list-style-type: none"> • Promjena u životnom stilu stanovnika/ moguća promjena socijalne strukture • Dovodi promet u centar grada • Smanjenje i nestajanje malih trgovina u centru grada • Brownfields koji će trebati obnoviti
Posljedice - pozitivni aspekti izgradnje	<ul style="list-style-type: none"> • Imaju određene socijalne funkcije • Imaju određeni revitalizacijski učinak

Prikaz 2. Trgovački centri - uzroci i posljedice (izvor: Zlatar, 2012: 174-176.)

Inicijativa s detaljnim opisom željenog cilja objašnjena je u „Anketi“ 2006. godine gdje stoji da je „investitor prepoznao potrebu arhitektonske rekonstrukcije i revitalizacije bloka“, no odmah se postavilo pitanje po kojim kriterijima, traži li lokacija hitnu sanaciju?⁶⁹ Nakon što je investitorski urbanizam uzeo maha i krenuo u osvajanje urbanog fronta unatoč negodovanju javnosti, pokazalo se da „arhitektura i urbanizam nastaju na crtačim daskama bez organskog dodira s prostorom u koji ulaze, bez veze s postojećim.“⁷⁰

Prvi problem koji je izazvao lavinu negativnih komentara javnosti jest nedovoljno opravdan čin investitora žrtvovanja važnih objekata na mjestu izgradnje *shopping* centra, odnosno neadekvatna ocjena potrebe izgradnje novog, a time rušenja staroga. Naime, dvije historicističke zgrade koje su činile dio neponovljivog ambijenta, srušene su 2009. kako bi se napravilo mjesta trgovačkom centru i garaži u središtu Zagreba, uz opravdanje kako zgrade nisu „bile pojedinačno registrirane kao vrijedni spomenici“.⁷¹ No što je sa spomeničkim

⁶⁹ Čaldarović, 2011: 27.

⁷⁰ Maroević, 2007: 276.

⁷¹ Čaldarović, 2011: 26.

svojstvima tih objekata? Kuća pjesnika Vladimira Vidrića bila je tipična za staru donjogradsku strukturu, a Kino Zagreb izgrađeno na mjestu zgrade nekadašnje Pravoslavne općine, važan dio kolektivne memorije grada, srušeno je pod izlikom da ne služi svrsi jer nema posjetitelja. Uz to je žrtvovana i pješačka zona Varšavske ulice. Nestali su i neki od simbola trga, poput starog oglasnog stupa iz 19. stoljeća, željezne česme za vodu od milja zvanu „Francek“, stvoren je hladni, uniformni izgled prodavaonica cvijeća i još hladnije novo betonsko popločenje.⁷² Ustanak su podigli i građani te aktivisti inicijativa *Zelena akcija* i *Pravo na grad* te je prikupljeno čak 54 000 građanskih potpisa protiv izgradnje, no moć *developer*a je bila znatno jača. Drugi problem, nakon provedbe projekta, bio je neuklopljenost velikog sklopa od stakla i armiranobetonske dijafragme u postojeće historicističko urbano središte iako gabaritima više-manje odgovara okolnim zgradama.⁷³ Interpolacija Cvjetni kao odraz zaborava pravih vrijednosti, kulturnih, povijesnih i simboličkih govori drugim arhitektonskim jezikom. Uprava Grada Zagreba ovim je pokazala svoje planske dokumente kao veliku šalu, i svojim usputnim „kako kojem financijeru odgovara“ izmjenama GUP-a nepoštenje prema građanima. Ako je trg dnevni boravak grada, sada je prenamijenjen u hodnik, iako će možda njegove preinake u budućnosti biti simbol našeg vremena.

Slika 13. Preradovićev trg 1906.

⁷² Svirčić, 2002: 126.

⁷³ Nadilo, 2011: 200

Slika 14. Kasnije porušeno Kino Zagreb, 1934. godine

Slika 15. Novoizgrađeni centar Cvjetni

4.1.2. Nova zgrada Muzičke akademije na Trgu maršala Tita

Trg maršala Tita, davno zvan Sajmišnim trgom, još je sredinom 19. stoljeća bio livada, a samo pola stoljeća kasnije u potpunosti je formiran u današnji prostor trga. Na spoju Prilaza Gjüre Deželića i Trga ostala je neizgrađena parcela na koju je šezdesetih godina dvadesetog stoljeća interpolirana zgrada ŽELJPOH-a (*Željeznarskog poduzeća Hrvatske*), oko koje su se javila kontradiktorna mišljenja stručnjaka i javnosti. U ovakvom obliku umetanja nove arhitekture u staro ogledala se tadašnja snažna struja internacionalne moderne arhitekture. Vrijednost okolnih historicističkih zgrada, to jest sam ambijent povijesne jezgre u koju je trebalo smjestiti novu građevinu, stvarao je potpuno oprečna mišljenja stručnjaka, ali i veliki izazov tadašnjim arhitektima. Osobito je problem svim projektantima predstavljala (prividna) homogenost trga; iako različitih namjena, sve zgrade na trgu bile su relativno ujednačene visine i volumena (izuzev zgrade današnjeg Pravnog fakulteta, Hrvatskog narodnog kazališta te Akademije dramske umjetnosti).⁷⁴ Iz mnoštva idejnih projekata, izabran je jedan, Stanka Fabrisa, arhitekta manje poznatog, ali bogatog opusa, pravog zaljubljenika u suvremenu arhitekturu, koji je 1961. započeo realizaciju. Izgled kojim su radovi rezultirali poprilično odgovara današnjoj zgradi Muzičke akademije koja će biti izgrađena na istome mjestu pedesetak godina kasnije. Naknadno su ugrađeni parapeti od aluminijskog lima tamnosmeđe boje kako bi se „uskladila“ zgrada s bojom HNK i MUO što je javnost smatrala najvećom greškom.⁷⁵ Građani su izražavali veliko negodovanje oko sporne zgrade jer je narušavala tu dotada skladnu gradsku cjelinu, što je zanimljivo jer je upravo ona potaknula osnivanje Zavoda za zaštitu spomenika kulture koje je već 1962. godine kao urbanističku cjelinu zaštitio cijeli Donji grad.⁷⁶ Devedesetih godina vlasnik zgrade je bilo poduzeće *Ferimport*, nakon čijeg stečaja dolazi u ruke Grada Zagreba.

Početkom 2003. godine odjeknula je Zagrebom vijest o ponovnom oživljavanju zgrade ŽeljpoH-a (odnosno Ferimporta), u novom obliku i novoj namjeni Muzičke akademije, najvažnije visokoškolske glazbene ustanove u Hrvatskoj. Kontroverze oko novog, bučnog i prometnog prostornog smještaja institucije ovakvoga tipa odmah su se proširile. Društvo arhitekata Zagreba (DAZ) unatoč tome provelo je natječaj na koji su predana 32 idejna projekta. Pobijedio je Milan Šosterić, poznanik Stanka Fabrisa, vlasnik zagrebačke tvrtke *Mistrija d.o.o.* s profesorom Antom Vulinom i petnaestak suradnika. Riječ je bila o projektu rehabilitacije Fabrisova rješenja uz ispunjenje visokih zahtjeva akustičkih sadržaja. U lipnju

⁷⁴ Jurić, Vukadin, 2011: 30.

⁷⁵ Jurić, Vukadin, 2011: 46.

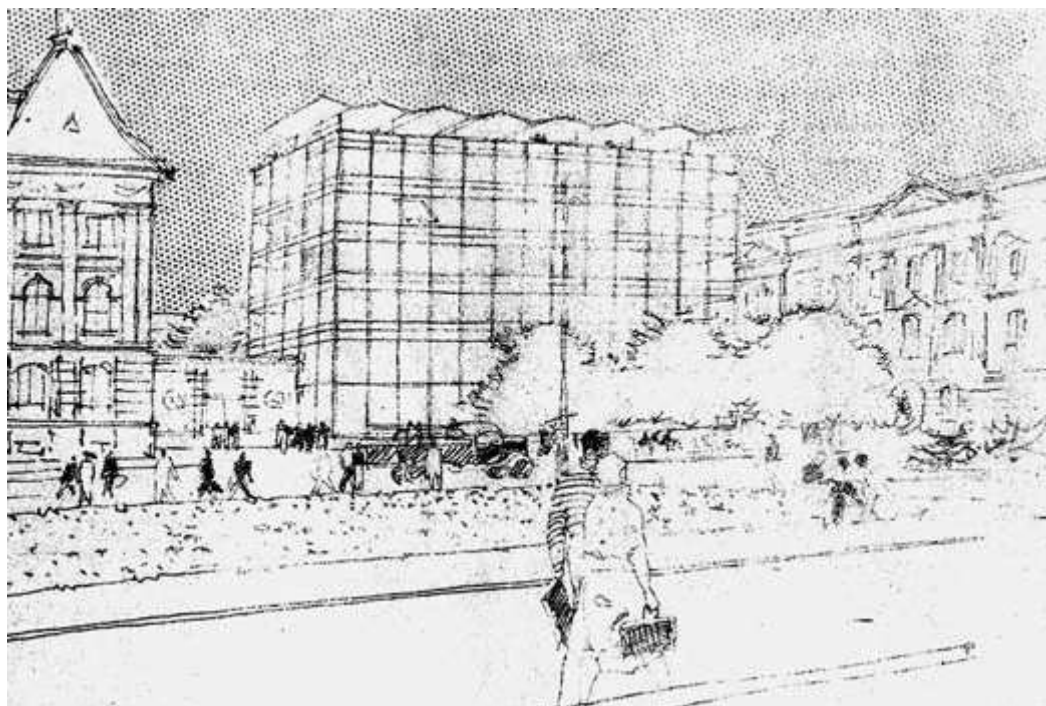
⁷⁶ Nadilo, 2009: 1167.

2009. godine započeli su radovi. U njegovu je projektu od Fabrisove kuće sačuvan volumen, visine, dimenzije graditeljskih elemenata, unutrašnji i vanjski raster konstrukcije i materijala, uglovni detalji pri tlu i vijencu te završna horizontala na vijencu, a razlike su u tome što nema punih parapeta, što je ostakljeno pročelje ponešto uvučeno (zbog protupožarnih propisa), što se prozori otvaraju oko okomite osi (a ne vodoravne), što je staklo blago refleksno uz najveću moguću zaštitu od insolacije te što je prema zapadu u kontaktu s novom zgradom formiran dio uličnog pročelja ostakljenoga i oblikovanog kao i drugdje te je ujedno povećana prilazna terasa i oblikovana kao kompaktna cjelina, a pridodano je i nadgrađe kao dio novoga dijela Akademije.⁷⁷

Slika 16. Položaj zgrade Željpo (danas Muzičke akademije) u užem središtu grada Zagreba

⁷⁷ Nadilo, 2009: 1170.

Slika 17. Stanko Fabris, poslovna zgrada, 1957.

Slika 18. Pogled na buduću Muzičku akademiju, 2009.

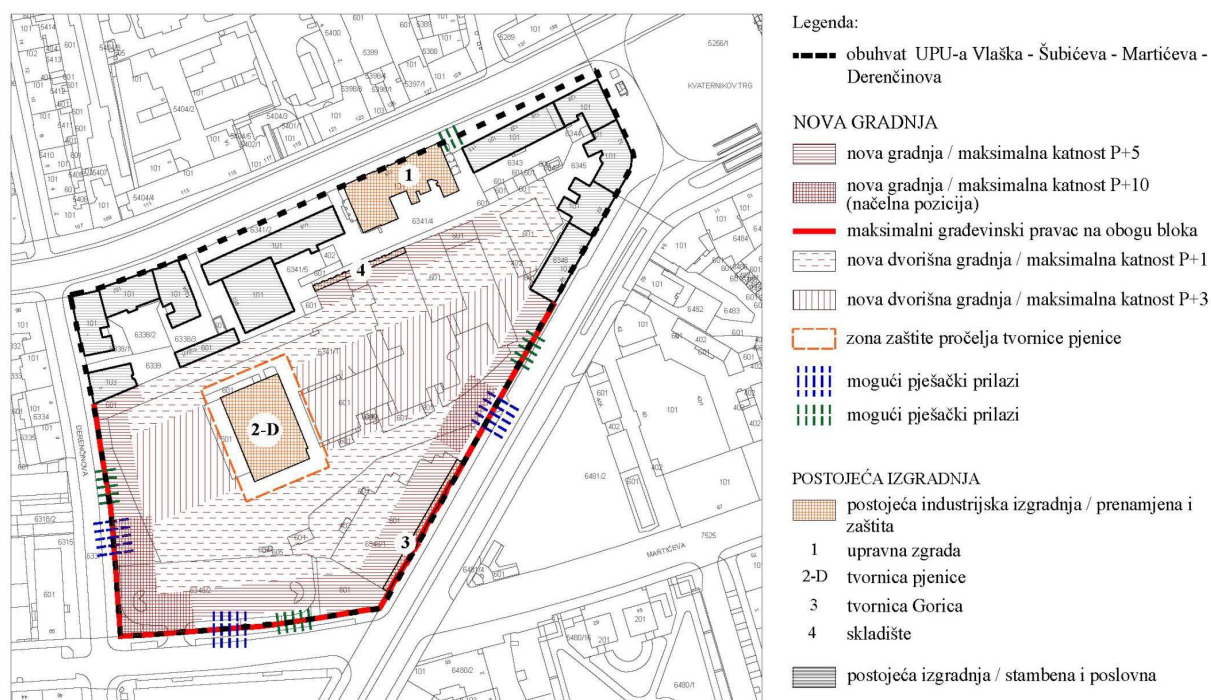
4.1.3. Blok Badel

Blok Badel je jedini zagrebački gradski blok na istočnom rubu Donjeg grada, omeđen Vlaškom ulicom, Kvaternikovim trgom, Martićevom i Derenčinovom ulicom, koji nema određenu urbanu strukturu i namjenu te zbog propadanja traži hitnu sanaciju kako ne bi završio poput Paromlina koji je u konačnici srušen. Područje bloka je do XIX. stoljeća bilo gradska periferija, a na prijelazu u XX. stoljeće grade se brojna industrijska postrojenja. Iako pripada širem području Kvaternikova trga, potpuno je neusklađen fizionomijom s okolnim tkivom. Blok Badel sadrži veći broj vrijednih povijesnih građevina te odnos prema njima ima konzervatorsku podlogu. Upravna zgrada tvrtke „Badel“ (ujedno i jedina preuređena zgrada), destilerija, rafinerija kao dio tvornice „Gorica“ te poslovno-pogonski trakt neke su od njih. Blok Badel propada isključivo zbog gradskih vlasti jer je struka već nekoliko puta dala svoje mišljenje o tom sklopu te je još 1980ih godina raspisan natječaj na koji su se prijavili brojni poznati hrvatski arhitekti kako bi spasili tvornicu, no unatoč brojnim pristiglim radovima do realizacije nije došlo. Činjenica je da Grad Zagreb, kao vlasnik objekta, dio sklopa već godinama iznajmljuje u komercijalne svrhe i na tome ostvaruje profit, ali se pritom ništa ne ulaže u održavanje – kaže Saša Šimpraga.⁷⁸

Kada je Društvo arhitekata Zagreba 2012. godine prema nalogu Grada Zagreba kao većinskog vlasnika Bloka Badel provelo natječaj za izradu idejnog urbanističko-arhitektonskog rješenja Bloka, pri čemu su stigla 242 rada, činilo se da je Bloku Badel napokon svanulo. Svima se činilo da će proces obnove, gradnje i uređenja uskoro početi. Primarni cilj bio je stvoriti još jedno multifunkcionalno središte u kojem bi se odvijao poslovni, kulturni i javni život građana. Tri su idejna projekta nagrađena. Prva nagrada je išla u ruke arhitektonskog ureda *Pablo Pita Architects* iz Portugala. Projektom se poštuje karakter donjogradske strukture, a temeljni princip je tradicionalni europski blok, s proporcionalnom obodnom gradnjom i središnjim dvoetažnim dvorištem. Zamišljena je kulturna jezgra s parkom, pješačkim prolazima, restoranima i dućanima te ambijenti koji variraju između idiličnih i urbanih, što cjelinu čini jedinstvenom.⁷⁹ Nažalost, projekt nije zaživio, a blok Badel je nastavio propadati.

⁷⁸ Macukić, 2014: 4-5

⁷⁹ N.N., Blok Badel, 2012: 26-27.

Slika 19. Prijedlog urbanih pravila za izradu UPU Bloka Badel

Slika 20. Pobjednički projekt natječaja iz 2012. godine za obnovu Badela

4.2. Ususret budućim urbanim izazovima

„Ako započnemo svađu između prošlosti i sadašnjosti, uvidjet ćemo da gubimo budućnost.“

(Winston Churchill, govor u Parlamentu 1940.)

Pojam koji je dobio na važnosti unazad nekoliko godina i formira se kao glavno područje budućih urbanih izazova jest povijesni urbani krajolik. Definicija povijesnog urbanog krajolika kao “područja koja obuhvaćaju svaku skupinu zgrada, struktura i otvorenih prostora uključujući arheološka i paleontološka mjesta, sastavljena od ljudskih naselja u urbanom i ruralnom okolišu, čija je kohezija i vrijednost prepoznata s arheološkog, arhitektonskog, prapovijesnog, povijesnog, estetskog i sociokulturnog stajališta” pojavila se u *Preporuci o zaštiti i suvremenoj ulozi povijesnih područja* koju su 1976. sastavili stručnjaci UNESCO-a. Povijesni grad u svojem izvornom izdanju ne postoji jer ga mijenja društvo koje u njemu obitava, djelujući posljedično svojim razvojem na razvoj grada. Bolje rečeno, prostor i društvo jedan su organizam. “Grad koji je povijesno formiran više se ne živi, ne dohvaća se praktički. (...) Ipak, urbano ostaje, u sadašnjem stanju disperzirano i alijenirano, u klici, u virtualnosti.”⁸⁰ Gradovi su stekli visok status u suvremenom životu, a u budućnosti se predviđa njihov još veći rast, no usporedo s time, proturječno, raste i težnja za očuvanjem povijesnog naslijeđa gradova što izvor ima u ljudskoj fascinaciji prošlosti. Predmet rasprava u urbanoj budućnosti stoga će zasigurno biti konzerviranje (očuvanje) povijesnog urbanog krajolika, koje ima više značenja, od očuvanja pamćenja do očuvanja umjetničkih i arhitektonskih postignuća. Ono obuhvaća pojedinačne spomenike, kao i ostale ambijentalne sklopove. Na praksu budućeg urbanog očuvanja uvelike će utjecati daljnja urbanizacija i urbani razvoj, klimatske promjene, ali i društveno-ekonomske, kao i promjene u percepciji urbanog povijesnog naslijeđa, što bi moglo još više produbiti jaz između idealnog svijeta zaštite i praktične stvarnosti.⁸¹

Stručni okvir za uspostavljanje zaštite krajolika čine međunarodni dokumenti (konvencije, preporuke, protokoli) svjetskih organizacija (UNESCO, ICOMOS, IUCN⁸²...). Potpisivanjem dokumenata takve namjene, zemlje obveznice moraju se pridržavati njihovih smjernica, stoga temeljni okvir odgovora budućim urbanim izazovima predstavljaju upravo stručni standardi djelovanja propisani međunarodnim dokumentima. Među brojnim treba istaknuti nekoliko s

⁸⁰ Lefebvre, 1968: 108.

⁸¹ Bandarin- Van Oers, 2012: xiii.

⁸² UNESCO, Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu, ICOMOS - Međunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline, IUCN - eng. International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources; hrv. Međunarodni savez za očuvanje prirode.

učinkom etičkog kodeksa na buduće urbane izazove. *Deklaracija o očuvanju povijesnih urbanih krajolika*, izglasana u Beču 2005. godine naglašava važnost visokokvalitetnog izvođenja urbanih pothvata, osjetljivim prema kulturno-povijesnom kontekstu. Posebnu pozornost treba obratiti nastojanju da razvoj suvremene arhitekture u gradovima na Popisu svjetske baštine bude komplementaran s vrijednostima povijesnog urbanog krajolika i da ostane u granicama unutar kojih ne bi ugrozio povijesni karakter grada. Primjer povijesnog urbanog krajolika i zaštita kulturnog naslijeđa (materijalnog i nematerijalnog) kao novi izazovi mogu voditi stvaranju novih stajališta i reviziji postojećih zakonskih i administrativnih okvira, a zahtijevaju nove alate i metode: upravljanje očuvanjem (*Conservation Management*) i upravljanje promjenama urbanog razvoja. UNESCO-ova *Preporuka o povijesnim urbanim krajolicima* (2011.) donosi suvremena načela zaštite koja se temelje na održivom razvoju i krajobraznom pristupu s ciljem zaštite kvalitete čovjekova okoliša te promicanja društvene i funkcionalne raznolikosti urbanog prostora. Procesi postizanja ciljeva su promicanje održivog razvoja, očuvanje baštine, kartiranje kulturnih i prirodnih obilježja te uključivanje regulacijskih mjera.

Za Republiku Hrvatsku dva su obvezujuća dokumenta od najvećeg značenja vezana uz povijesni urbani krajolik. *Konvencija o svjetskoj baštini* iz 1972. godine koja do danas zauzima mjesto temeljnog dokumenta očuvanja baštine iznimne vrijednosti. Njome je baština podijeljena na prirodnu i kulturnu baštinu uz navođenje procedura i alata njihove zaštite. Dvadeset godina kasnije konvencija je dopunjena i nanovo su definirane operativne mjere: određivanje granica zaštite kulturnog dobra, uspostava odgovarajućeg plana upravljanja (kulturnim dobrom) te osiguranje održivog korištenja kulturnog dobra. *Europska konvencija o krajoliku* iz 2000. godine kod nas je provedena kao Konvencija o europskim krajobrazima u Zakonu o potvrđivanju Konvencija o europskim krajobrazima (NN 12/02 i 11/04.) i njome je Hrvatska zakonom priznala krajolike kao sastavnicu čovjekova okruženja, izraz raznolikosti kulturne i prirodne baštine i temelj identiteta područja, povodom čega će se uspostaviti instrumenti za njegovu zaštitu.

4.2.1. Ciljevi i prioriteti razvoja Grada Zagreba do 2020. godine

Nedostatak integralnog pristupa u planiranju i upravljanju državnim razvojem pratio je Hrvatsku sve do ulaska u Europsku uniju. Tada je bilo krajnje vrijeme da Hrvatska dobije strateški plan usuglašen s vrijednostima i ciljevima EU. Na nacionalnoj su razini, važeći planovi, doneseni unazad nekoliko godina, Generalni urbanistički plan grada Zagreba te ZagrebPlan. GUP je izradio Gradski zavod za prostorno uređenje 2007. godine kao najvažniji dokument za prostorno uređenje Hrvatske. Njime je određeno 57 gradskih projekata

odabranih uz nedostatak konsenzusa svih gradskih upravnih tijela i stručnih službi prema nejasnim kriterijima izbora. Zato je potrebno nanovo definirati što je gradski projekt, koji su kriteriji njegova odabira, koja je planirana korist za građane od provedbe određenog projekta, odrediti način vođenja projekta, njegove sudionike te način kontrole provedbe, odrediti odnos javnog i privatnog u smislu ulaganja i dijeljenja dobiti.⁸³ Planirani projekti do 2020. godine su Terme Zagreb, Sveučilišna bolnica, Glazbena akademija, Zračna luka Zagreb, studentski domovi te škole i ateljei u Vlaškoj, od kojih su neki već realizirani. ZagrebPlan je razvojna strategija grada Zagreba usvojena na 36. sjednici Gradske skupštine Grada Zagreba 26. travnja 2012. godine, koja donosi ciljeve i prioritete razvoja do 2020. godine. Jedan od strateških ciljeva je unapređenje prostornih kvaliteta i funkcija Grada. Naložene mjere postizanja cilja su: cjelovito planiranje prostornog razvoja, zelena infrastruktura grada, obnova, očuvanje i održivo korištenje kulturne baštine, integrirana urbana regeneracija Donjeg grada te povećanje kvalitete postojećih i uređenje novih javnih gradskih prostora. Nalaže se i nužna redefinicija identiteta Donjeg grada te zaštita graditeljskog naslijeđa. Propadanje gradskog tkiva, zasićenje prometom, nedostatak rekreativnih sadržaja te niska razina uključenosti građana u prostorni razvoj samo su neki od razvojnih problema Donjeg grada koji se planiraju do 2020. godine riješiti konsolidacijom na čelu s konzervatorskom službom, proširenjem socijalnog prostora grada, prometnim rasterećenjem te uspostavom partnerskog odnosa s civilnim društvom. Općenito je, prema mišljenju J. Zlata, za buduću obnovu grada Zagreba nužno jasno definirati metode, ciljeve i uvjete rada poduzetnika te se pridržavati sljedećih smjernica:

- jasna vizija grada i strateško planiranje
- kontrola pravnih procedura i stvaranje novih dokumenata i pravila novog urbanizma
- očuvanje starih dijelova grada (gradske jezgre i Donjeg grada)
- investiranje financijskih sredstava u rehabilitaciju grada
- rehabilitacija se odvija kroz nove javne prostore i očuvanje identiteta grada
- suradnja između različitih stručnjaka za prostor
- građanska participacija u planiranju grada
- generalna promjena društveno političke situacije.⁸⁴

⁸³ N.N., ZagrebPlan, 2012: 178.

⁸⁴ Zlata, 2012: 185.

STRATEŠKI CILJ UNAPREĐIVANJA PROSTORNIH KVALITETA I FUNKCIJA GRADA		
MJERA	SVRHA MJERE	ZNAČAJNI PROJEKTI I AKTIVNOST
Cjelovito planiranje prostornog razvoja	Ograničavanje prostornog rasta grada Policentrični razvoj grada	Katalog urbanih gustoća Strategija integralnog prometnog sustava
Zelena infrastruktura Grada	Uspostavljanje mehanizama i alata za oblikovanje zelene infrastrukture kao neophodne	Akcijski plan za unapređenje zelene infrastrukture Uređenje javnih zelenih površina
Očuvanje, obnova i održivo korištenje kulturne baštine	Zaštita i očuvanje graditeljskog naslijeđa kao nositelja identiteta grada	Sanacija i obnova građevina Obnova pročelja u jezgri Sanacija i obnova trgova
Integrirana urbana regeneracija Donjeg grada	Zaustavljanje procesa smanjenja rezidentne populacije i interesa za gradsko središte	Program integrirane urbane regeneracije
Povećanje kvalitete postojećih i uređenje novih gradskih prostora	Konsolidacija i uređenje javnih prostora	Cjelovita studija javnih prostora Grada Zagreba

Prikaz 3. Svrhe i projekti mjera unapređivanja prostornih kvaliteta i funkcija Grada Zagreba (izvor: ZagrebPlan, 2012: 34-36)

5. Sociologijske implikacije suvremenih urbanih procesa

Nakon što smo razmotrili najvažnije aspekte urbane obnove, osvrnut ćemo se i na njezine implikacije. Jedna znanstvena disciplina nije dostatna za razmatranje velikog izazova u vidu suvremenih gradova koji se ubrzano mijenjaju. No spoznaje o međusobnom, dvosmjernom, utjecaju društva i prostornih oblika su nam relevantne, stoga treba naglasak staviti na sociologijske učinke na život lokalnih stanovnika. Transformacije urbanih procesa dovode do mnogobrojnih posljedica od kojih su najvažnije:

GROBALIZACIJA. Tendencija pretjeranog rasta svega obuhvatila je i gradove. Suvremeni gradovi vode se megalomanskim mjerilima u svojoj izgradnji, a ne ljudskim mjerilom. Sve češća praksa unazad kojeg desetljeća je visoka izgradnja (nebodera i poslovnih tornjeva) koja služi „označavanju“ grada (primjere Empire State Building u New Yorku, Zagrepčanka u Zagrebu). Zajedničko im je obilježje što tendiraju visini i specifičnosti (barem po oblikovanju i materijalu). No one izrazito mijenjaju stanovnicima već poznati ambijent i narušavaju postojeće vizure, što izaziva negodovanje većine građana jer se moraju nanovo identificirati s novom prostornom formom uz dozu velike nostalgije za prijašnjim izgledom. Osim toga, visoka izgradnja nosi karakteristike hladnoće, neugode, samoće. Naime, kako je primijetio Rudi Supek, stanovati i prebivati nije isto. I životinje negdje stanuju, nađu zaklon, no prebivati znači živjeti u zajednici, družiti se s ljudima onkraj kojih stanuješ, a to među staklima nebodera nije moguće. Primjer Budimpešte u kojoj je zabranjena izgradnja visokih zgrada u dijelovima s povijesnom baštinom, a tamo gdje je dopuštena ne smije utjecati na izmjenu specifičnog i jedinstvenog lika Budimpešte treba slijediti.⁸⁵

GUBITAK „MJESTA“. Nimalo uniformirana mjesta kao fizički prostori sa svojom simbolikom i povijesti stvar su prošlosti. Kako se to odrazilo na društvo pokazat ćemo kroz Castellsovu shemu. „Prostor mjesta“ je u opoziciji s „prostorom tokova“. On je socijalno „obilježen“, u njemu su konkretne individue, postoje prakse života, različiti stilovi ponašanja i različiti artefakti koji te prostore života trajno obilježavaju.⁸⁶ „Pojava prostora tokova uistinu pokazuje odvajanje (*disarticulation*) društava i kultura utemeljenih u mjestu od organizacija moći i proizvodnje koje nastavljaju dominirati društvom vez podčinjavanja njegovoj kontroli.“⁸⁷

SMANJIVANJE UDJELA JAVNOG PROSTORA. Procvat poslovne izgradnje te trgovačkih centara, koji nose imena i prezimena svojih vlasnika od kojih bivaju i strogo nadzirani,

⁸⁵ Čaldarović, 2011: 53.

⁸⁶ Čaldarović, Šarinić 2015: 196.

⁸⁷ Castells, 1989: 349.

izrazito ugrožava javni prostor koji je zajedničko dobro. Privatizacija javnog prostora dovodi do smanjenja društvenih okupljanja na javnim prostorima, sve je manje elemenata razonode i interakcije građana što dovodi do smanjivanja intimnosti. Aktivnost koja je sve ostale nadmašila jest potrošnja, što dodatno potvrđuje tezu da je javni prostor slika društva.

POJAČAVANJE GUSTOĆE NASELJENOSTI I PROMETA. Rast i razvoj gradova ne mogu se držati pod nadzorom, oni bivaju sve složeniji sustavi s izuzetnom koncentracijom stanovništva što posljedično utječe i na organizaciju života. Prenapučenost zahtjeva više stambenih prostora, zbog čega se žrtvuje primarno zelene površine, no nije isključeno u bliskoj budućnosti i povijesno naslijeđe. Preveliki broj automobila na ograničenom gradskom prostoru izaziva probleme prometa i gužve čak i u samom gradskom središtu. Situacija se pogoršava u gradovima koji ne rade na učinkovitosti javnog prijevoza, nego suprotno tome, izgrađuju dodatne prometnice, a za promet u mirovanju nude podzemne garaže golemih kapaciteta. U najužem središtu Zagreba ista je praksa, što je zeleno svjetlo automobilima u središte grada i samo uzrokuje smetnje pješačkoj zoni.

RASLOJAVANJE STANOVNIŠTVA. Ova značajka karakteristična je za većinu urbanih sredina, a riječ je o polarizaciji stanovništva, odnosno podvojenosti grada na bogate i siromašne stanovnike. U tome se ogleda erozija jednog od temeljnih obilježja grada; grad više nije društveno mjesto, mjesto interakcije, nego postaje skup segregiranih populacija čak i fizički pa dolazi do tzv. getoizacije, slamizacije (zatvaranja neke društvene skupine u izolirano područje loših životnih uvjeta). Ta i Louis Wirth je definirao grad kao gusto naseljeni prostor socijalno heterogenim individuama, a osamdesetih godina je Manuel Castells upozorio da bi društvena polarizacija mogla dovesti do velikih sukoba i stvaranja dvojnog grada (*dual city*).

PORAST NADGLEDANJA I KONTROLE. Današnje je društvo „društvo nadgledanja“. Bilo da se pojedinac nalazi u javnom ili privatnom prostoru, prati ga strah da ga se nadgleda i kontrolira bez njegova pristanka. Ljudi koji se kreću javnim prostorom mogu vidjeti kamere ili upozorenja da je taj prostor pod video nadzorom. Sami instrumenti nadzora se ne skrivaju, a ako nisu vidljivi, ljudi su upućeni u njihovu prisutnost u javnom prostoru. Nadzor javnih prostora narušava privatnost, a posljedično utječe na ponašanje osoba koje se kreću javnim prostorom.

ZAKLJUČAK

„Prostor je dokument ljudskog života i u tom kontinuitetu prostora trebamo i mi ugraditi onaj dio koji će pokazati da smo naučili gledati prostor, da smo naučili iz tog prostora izvlačiti one zaključke koji će govoriti o našoj prošlosti, koji će u sadašnjosti iskazivati elemente za još kvalitetniji suživot u budućnosti.“
(Maroević, 1995: 47)

U bliskoj budućnosti će rasti broj stanovnika, pa tako i sami gradovi, čega neće biti pošteđeni ni hrvatski gradovi. To će zahtijevati i veću brigu za uređenje urbanog načina života. Urbana obnova, najopćenitije definirana kao složeni pristup tretiranju povijesnog naslijeđa s jedne strane, te socijalne strukture stanovništva s druge strane, koja dobiva sve više na važnosti, u Republici Hrvatskoj kao pomno osmišljeni, planirani i sustavni napor izostaje, što pokazuju i stalne izmjene polazišta i ciljeva Generalnih urbanističkih planova prema kojima je definirana urbana obnova u Hrvatskoj. Urbana obnova koja bi trebala čuvati povijesno naslijeđe provodi se isključivo kroz modernizirajuće zahvate na gradskom tkivu. Umjesto interdisciplinarne suradnje ekonomskih, političkih, stručnih i civilnih aktera na očuvanju povijesnog naslijeđa te pozitivnoj revitalizaciji, javlja se novi tip aktera na urbanom frontu, privatni investitori, koji svojevoljno grade objekte komercijalnog karaktera mahom od betona i stakla u povijesnom tkivu, bez konzultiranja sa stručnjacima, nemajući na svom putu prepreka jer na svojoj strani imaju i političke aktere. Urbanizam kao aktivnost i urbanisti kao akteri trebaju štititi javno dobro i javni interes unutar pravnoga sustava i u demokratskom društvu, i ako su te tri kategorije u neoliberalnom društvu bitno zapostavljene, onda se u pitanje dovodi i sam urbanizam.⁸⁸ Proizvod je stihijski, „točkasti“, investicijski urbanizam te stare gradske jezgre „osvježene“ velikim trgovačkim centrima kao primjerima bezličnih mjesta koja su zamijenila društvena mjesta, posebna, identitarna, unutar kojih su stanovnici godinama stvarali uspomene. Nedefiniranost javnog interesa i provođenje odluka bez suglasnosti građana kao civilnih aktera dodatno pogoršava situaciju. Pretjerana izgradnja, neprimjerene interpolacije i smanjivanje uloge urbanističkih planova pokazatelji su nestajanja urbanizma u Hrvatskoj.

Grad Zagreb je suočen i s privatizacijom javnog prostora, potom i komercijalizacijom novonastalog privatnog, odnosno tzv. kvazi-javnog prostora, što vidimo na primjerima trgovačkih centara izgrađenih unazad dvadesetak godina kao izraz uspona potrošačkog društva u samom gradskom središtu (Branimir centar, Importanne galerija, Centar Cvjetni). Ako identitet jednog grada određuju njegovi javni prostori, tada vidimo da je u

⁸⁸ Seferagić, 2007: 370.

postsocijalističkom razdoblju identitet grada Zagreba pretrpio velike promjene. Problem predstavlja težnja hrvatskog društva u neoliberalnoj situaciji uključivanju u širu zajednicu s jedne strane, i stvaranju vlastita identiteta s druge strane. Izgradnjom visokih staklenih zgrada Hrvatska prezentira iskustva drugih europskih gradova i slijedi suvremenu tendenciju gigantizma pa prostor biva „proizveden univerzalnim silama oblikovanja što ih nameće suvremena tehnologija građenja, komunikacije, i mnogo manje ideologije uz pomoć koje su se nekada mogli prepoznati različiti stilovi, prakse i forme (primjerice, „socijalistički grad“).⁸⁹

Iako je nužan i izrazito važan doprinos svakog doba svojim arhitektonskim izrazom arhitekturi, pa tako i suvremenog arhitekta, pri stvaranju postmodernističkog mozaika od grada, nerijetko stradaju spomenici s neprocjenjivom starosnom i ambijentalnom vrijednosti jer se nestručnim „ubacivanjem“ objekata neadekvatne namjene u staro gradsko tkivo narušava integritet povijesne cjeline. Takvih slučajeva ne nedostaje ni na području zagrebačke četvrti Donji grad, koji se od malog ruralnog podgrađa kraljevskog Gradeca i crkvenog Kaptola postupno razvio u najstroži i najatraktivniji dio Grada Zagreba, uz Gornji grad. Neki od projekata na području Donjeg grada koji su izazvali veliko negodovanje i kontradiktorne reakcije svojim realizacijama su i Centar Cvjetni te nova zgrada Glazbene akademije na mjestu nekadašnje zgrade Željpo-h-a (kasnije Ferimporta) na Trgu maršala Tita. Zbog multifunkcionalnog centra sa *shopping* predznakom na trgu Petra Preradovića (Cvjetnom trgu) porušene su dvije građevine spomeničke vrijednosti, ali i funkcije humaniziranja okolnog ambijenta, Kino Zagreb, važan dio kolektivne memorije građana, i kuća koja se nalazila na mjestu rodne kuće pjesnika Vladimira Vidrića. Kako nisu bile upisane u Registar nepokretnih spomenika kulture grada Zagreba, njihovo rušenje bilo je „opravdano“. Treba naglasiti da nijedno društvo nije dovoljno bogato da jednako zaštiti sve što ima spomenička svojstva, ali isto ne znači pravo na temelju individualne procijene potrebe izgradnje novoga teško narušiti postojeće stanje. Pokazano je da suvremenost na sve što nije u uporabi gleda kao smetnju, a cilj bi morao biti uz povećanje uporabne vrijednosti i očuvanje prošlosti. No, konzerviranje i razvoj su proturječni pojmovi, čega su sve svjesniji i urbani konzervatori suočeni s velikim izazovima sadašnjice. Urbanizacija, klimatske promjene, društveno-ekonomske promjene, samo su neke od prepreka urbanog očuvanja u XXI. stoljeću.

Unatoč tome, urbano konzerviranje naglašavaju mnoge zemlje te joj daju prioritetnu ulogu u dokumentima zaštite graditeljskog naslijeđa s čijim smjernicama urbani konzervatori i idu ususret budućim urbanim izazovima. U razdoblju od 2015. do 2020. godine potrebno je

⁸⁹ Čaldarović, 2011: 17.

pripremiti programe urbane obnove, od kojih se neki zasigurno mogu financirati iz fondova i drugih izvora Europske unije. Za sada su poznate glavne teme vezane uz povijesni gradski krajolik koji se već formira kao glavni predmet rasprava u urbanoj budućnosti, a to su: regionalni razvoj, zaštita okoliša i urbana obnova. Za buduću obnovu grada Zagreba važni su nautci ZagrebPlana, razvojne strategije grada Zagreba. Propadanje gradskog tkiva, zasićenje prometom, nedostatak rekreativnih sadržaja, kompleksni vlasnički listovi te niska uključenost građana u prostorni razvoj samo su neki od razvojnih problema Donjeg grada koji se planiraju do 2020. godine riješiti konsolidacijom na čelu s konzervatorskom službom, proširenjem socijalnog prostora grada, prometnim rasterećenjem te uspostavom partnerskog odnosa s civilnim društvom.

Pretpostavka je da će do 2050. godine preko osamdeset posto ukupnog stanovništva Europe živjeti u urbanim područjima, stoga je potrebno planiranju gradova pristupiti s jasnim ciljevima i vizijama razvoja vođenim humanim načelima. Zaključno, bezrazložni napad na kulturnopovijesnu memoriju stoljećima taloženu u prostornim formama treba po svaku cijenu u budućnosti spriječiti, no u slučaju nužnosti za novim strukturama poželjno je proširiti horizonte i imati na umu da će i sadašnji novi temporalitet jednom nositi epitet „staroga“ i biti u sukobu sa nekim „novim“.⁹⁰ Prošle, sadašnje i planirane građevine moraju činiti skladan spoj u interaktivnoj sredini.

⁹⁰ Čaldarović, 1996: 87.

LITERATURA

- Aršić, Petar (2004.) Konstrukcija, rekonstrukcija, dekonstrukcija. *FORUM* 47, 4-5
- Augé, Marc (2001.) *Nemjesta. Uvod u moguću antropologiju supermoderniteta*. Karlovac, Naklada DAGGK
- Bassand, Michel (2001.) Za obnovu urbane sociologije - jedanaest teza. *Sociologija*, Vol. XLIII, br. 4 (preveo S. Vujović)
- Bandarin, Francesco, Van Oers Ron (2012.) *The historic urban landscape: managing heritage in an urban century*. Oxford, Wiley - Blackwell
- Brandi, Cesare (1999.) *Il restauro. Teoria e pratica*. Rim, Editori Riuniti
- Bridge, Gary & Watson, Sophie (2001.) Retext(ur)ing the city. *City* 5 (3), 350-362
- Castells, Manuel (1989.) *The informational city: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Basil Blackwell
- Ćustić, Marko (2002.) Najveća građevinska investicija u Hrvatskoj, u: *Nacional* br. 339
- Čaldarović, Ognjen (1989.) Revitalizacija u sociološkoj perspektivi. *Pogledi* 19(2), 593-607
- Čaldarović, Ognjen (2003.) Socijalni kontekst hrvatske arhitekture. *Zagrebački salon* 38, 16-18
- Čaldarović, Ognjen (2010.) Još jednom o „urbanoj obnovi“: o pojmovima i procesima obnove urbanog naslijeđa. *Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* VII (1-2), 70-76
- Čaldarović, Ognjen (2011.) *Urbano društvo na početku 21. stoljeća*. Zagreb, Jesenski i Turk
- Čaldarović Ognjen, Šarinić, Jana (2015.) *Suvremena sociologija grada. Od „nove urbane sociologije“ prema „sociologiji urbanog“*. Zagreb, Jesenski i Turk
- Čapo, Jasna, Gulin Zrnić Valentina (ur.) (2011.) *MJESTO, NEMJESTO. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb, Biblioteka Etnografija
- De Certeau, Michel (2003.) *Invencija svakodnevice*. Zagreb, Naklada MD.
- Dakić, Slavko, Perković, Zorislav, Rogić, Ivan, Stojković, Andreja (1989.) *Urbana drama Donjeg grada Zagreba*. Zagreb, Centar za idejno - teorijski rad GK SKH
- Galović, Krešimir (2004.) Arhitektonska pravila igre. *Vijenac*, br. 263
- Galović, Krešimir (2007a.) Interpolacije: Arhitektonske injekcije za novi život grada. *Jutarnji list*, Magazin, 17. veljače 2007., 31
- Galović, Krešimir (2007b.) Povijest Trga Petra Preradovića. Iz 19. u 21. stoljeće?, u: *Vijenac* 342, 1
- Jukić, Tihomir (2011.) *Zagreb: gradski projekti u postupku planiranja grada*. Zagreb, Arhitektonski fakultet

- Jurić, Zlatko, Vukadin, Ana (2011.) *Zgrada Željpoša u Zagrebu - rasprave o arhitektonskoj interpolaciji*. Zagreb, Acta Architectonica
- Kavedžija, Iva (2004.) *Grad - antropološko mjesto? Simbolički aspekt prostora u suvremenom gradu*: studentski rad, Zagreb
- Kečkemet, Duško (1981.) *Grad za čovjeka: o dehumanizaciji suvremenog urbanizma*. Zagreb, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske
- Knežević, Snješka (2009.) Teturanja oko urbanističke baštine. *Kvartal VI/1-2*, 8-14
- Lefebvre, Henri (1968.) *Le droit a la ville (suivi de) Espace et politique*. Pariz, Éditions Anthropos
- Marasović, Tomislav (1983.) *Zaštita graditeljskog nasljeđa. Povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata*. Zagreb - Split, Društvo konzervatora Hrvatske
- Marasović, Tomislav (1985.) *Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu*. Split, Društvo konzervatora Hrvatske
- Maroević, Ivo (1986.) *Sadašnjost baštine*. Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske
- Maroević, Ivo (1995.) *Rat i baština u prostoru Hrvatske*. Petrinja, Matica hrvatska. Ogranak Petrinja
- Maroević, Ivo (2002.) *Kronika zagrebačke arhitekture 1981. - 1991*. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti
- Maroević, Ivo (2007.) *O Zagrebu usput i s razlogom: izbor tekstova o zagrebačkoj arhitekturi i urbanizmu (1970-2005)*. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti
- Mattioni, Vladimir (2003.) *Zagreb se mijenja*. Zagreb, UPI 2M Plus
- Mesarić, Milan (2006.) Dugoročna neodrživost tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog kapitalizma. *EKONOMSKI PREGLED* 57 (9-10): 603-630
- Mikac, Neven (1983.) Objekt protiv tekture grada i vice versa - skica za specifičnu teoriju urbanog na primjeru zagrebačkog Donjeg grada. *Arhitektura* 36 (184-185): 54-59
- Morsan, Boris (1994.) Kako liječiti arhitekturu. *Prostor* 2 (3-4), 269-284
- Nadilo, Branko (2007.) Rekonstrukcija kvaternikova trga i dijela okolnih ulica u zagrebu, u: *Građevinar* 59, 7, 625-633
- Nadilo, Branko (2009.) Zgrada Muzičke akademije u Zagrebu, u: *Građevinar* 61, 12, 1163-1174
- Nadilo, Branko (2011.) Poslovno-stambena građevina na cvjetnom trgu u zagrebu, u: *Građevinar* 63, 2, 187-200

Potkonjak Sanja, Pletenac Tomislav (2007.) Grad i ideologija: „Kultura zaborava“ na primjeru grada Siska. *Stud. ethnol. Croat.*, vol. 19, Zagreb, 171-198

Prelog, Milan (1978.) *Funkcije gradskog centra i podcentara na zagrebačkom gradskom prostoru*. Zagreb, Centar za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu

Rogošić, Željko (1988.) *Zaštita i revitalizacija starih gradskih jezgri*. Split, Marksistički centar Međupćinske konferencije Saveza komunista Hrvatske za Dalmaciju

Seferagić, Dušica (2007.) Akteri društvenih promjena u urbanom prostoru Hrvatske. *Sociologija i prostor* 45, 177-178 (3-4), 361-376

Stamenković, Vanja Nikola (2007.) Paviljon zagrebačkoga Botaničkog vrta u starome sjaju, u: *Priroda*, lipanj, 30-34

Supek, Rudi (1987.) *Grad po mjeri čovjeka. S gledišta kulturne antropologije*. Zagreb, Naprijed

Svirčić, Anđelina (2002.) Javni prostori u Zagrebu: primjer dvaju središnjih trgova. *Sociologija sela*, 40, ½ (155/156), 117-135

Svirčić Gotovac, Anđelina (2009.) *Utjecaj društvenih aktera na procese gentrifikacije i pauperizacije: primjer Zagreba*: doktorska disertacija, Zagreb

Svirčić Gotovac, Anđelina (2010.) Aktualni revitalizacijski i gentrifikacijski procesi na primjeru Zagreba. *Sociologija i prostor* 48, 2(187), 197-221

Szabo, Gjuro (1930.) Knjiga o starom Zagrebu. *Narodna starina*, Vol. 9 No. 23, 253-308

Šakaja Laura (2011.) *Mjesto u diskursu humane geografije*, u: *Mjesto, nemjesto: interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku

Šimpraga, Saša (2011.) *Zagreb, javni prostor*. Zagreb, Porfirogenet

Špikić, Marko (2006.) *Anatomija povijesnog spomenika*. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti

Špikić, Marko (2007.) Spomenici i njihove povijesti. *Vijenac: novine Matice hrvatske* 15, 344, 14

Špikić, Marko (2010.) Percepcija i tretman povijesnih spomenika u suvremenoj Hrvatskoj. *3. Kongres hrvatskih povjesničara umjetnosti* (25.-27.11.2010.; Zagreb)

Špikić, Marko (2013.) *Arhitektonsko rekonstruiranje u Europi u 20. i 21. stoljeću*. Sažeci s predavanja istoimenog kolegija. Zagreb

Štulhofer, Aleksandar (1999.) Povratak u budućnost?: Proces privatizacije i hrvatska javnost 1996. - 1998., u: *Privatizacija i javnost*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Švec Španjol, Sonja (2013.) Novi sjaj jedinstvenog spomenika. Obnova Francuskog paviljona u zagrebačkom studentskom centru, u: *Vijenac* 512, 32

Šverko, Ana (2013.) Razvijati i konzervirati: o važnosti strategije urbanističkog projektiranja za život povijesne gradske jezgre, u: *Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 10, ¾, 86-92

Thorns, David (2002.) *The Transformation of Cities. Urban Theory and Urban Life*. Hampshire, Palgrave Macmillan

Vaništa - Lazarević, Eva (2003.) *Obnova gradova u novom milenijumu*. Beograd, Classic map studio

Vujić, Antun (gl. ur.) (2006.) *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, sv. 9, Zagreb, Prolektis d.o.o.

Vukadin, Ana (2007.) Gradnja poslovne zgrade Željpo (Ferimport) na Trgu maršala Tita u Zagrebu. *Prostor*, 15 (2007.) 2(34), 224-235

Zlatar, Jelena (2012.) *Utjecaj društvenih aktera na urbane transformacije i obnovu Zagreba nakon 2000. godine*: doktorska disertacija, Zagreb

Povelje, dokumenti i elaborati:

Atenska povelja o restauriranju povijesnih spomenika (1931.). Atena, Prvi međunarodni kongres arhitekata i tehničara vezanih za povijesne spomenike

Mletačka povelja: Međunarodna povelja o konzerviranju i restauriranju spomenika i mjesta (25. - 31. svibnja 1964.), Mleci

Međunarodni simpozij o problemima i tehnici zaštite historijskih gradskih centara (1970.). Split

Preporuka o očuvanju i suvremenoj ulozi povijesnih područja (1976.), Nairobi

Deklaracija o očuvanju povijesnih urbanih krajolika (2005.), Beč

Preporuka o povijesnim urbanim krajolicima (2011.)

Europska povelja o planiranju (2013.), Lisabon

N.N. (2012.) ZAGREBPLAN Razvojna strategija Grada Zagreba. Ciljevi i prioriteti razvoja do 2020.

Generalni urbanistički plan Zagreba (2007.), Službeni glasnik grada Zagreba, 16/2007

N.N. (2012.) BLOK BADEL ZAGREB, Grad Zagreb, Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj grada

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Trg kao primjer javnog prostora, snimila I.J. [25.7.2015.]

Slika 2. Park kao primjer javnog prostora, snimila I.J. [25.7.2015.]

Slika 3. Plan grada Zagreba 1825. godine, preuzeto s:

http://kgalovic.blogspot.com/2013_01_13_archive.html

Slika 4. Zagreb 2015. godine, preuzeto s: [http://crolove.pl/wp-](http://crolove.pl/wp-content/uploads/2014/03/panorama-zagrzebia-2014.jpg)

[content/uploads/2014/03/panorama-zagrzebia-2014.jpg](http://crolove.pl/wp-content/uploads/2014/03/panorama-zagrzebia-2014.jpg)

Slika 5. Panorama Donjeg grada, oko 1880. godine, preuzeto s:

[http://www.mgz.hr/hr/izlozbe/vedute-zagreba-u-19-stoljecu-\(gostovanje-u-sisku\),364.html](http://www.mgz.hr/hr/izlozbe/vedute-zagreba-u-19-stoljecu-(gostovanje-u-sisku),364.html)

Slika 6. Donji grad 2015. godine, preuzeto s: <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=13067>

Slika 7. Smještaj Donjeg grada na prostoru Grada Zagreba, preuzeto s:

<http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=13067>

Slika 8. Karta Gradske četvrti Donji grad s označenim važnim institucijama i spomenicima, preuzeto s: <http://www.studio-bregant.hr/hr/2458/gradska-cetvrt-donji-grad>

Slika 9. Francuski paviljon nekad i sad, preuzeto s:

<http://www.sczg.unizg.hr/kultura/prostori/francuski-paviljon>

Slika 10. Izložbeni paviljon Botaničkog vrta prije i nakon rekonstrukcije, preuzeto s:

<http://www.d-a-z.hr/hr/kalendar/obnova-izlozbenog-paviljona-u-botanickom-vrtu,60.html>

Slika 11. Maketa novog izgleda Kvaternikova trga, iz: Nadilo, 2007: 627

Slika 12. Novoizgrađeni Branimir centar, preuzeto s:

<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=812594&page=132>

Slika 13. Preradovićev trg 1906., MGZ Ra-13715

Slika 14. Kasnije porušeno Kino Zagreb 1934. godine, preuzeto s:

http://www.tosodabac.com/index_hr.html

Slika 15. Novoizgrađeni centar Cvjetni, snimila I.J. [25.7.2015.]

Slika 16. Položaj zgrade Željpoša (danas Muzičke akademije) u užem središtu grada Zagreba, iz: Jurić, Vukadin, 2011: 13

Slika 17. Stanko Fabris, poslovna zgrada, 1957., iz: Vukadin, 2007: 224

Slika 18. Pogled na buduću Muzičku akademiju, 2009., iz: Nadilo, 2009: 1171

Slika 19. Prijedlog urbanih pravila za izradu UPU Bloka Badel, preuzeto s:

<http://www.zagreb.hr/UserDocsImages/Blok%20Badel.pdf>

Slika 20. Pobjednički projekt natječaja iz 2012. godine za obnovu Badela, iz: BLOK BADEL ZAGREB, 2012: 27.

PRILOZI

Prilog 1. Popis ulica i trgova Gradske četvrti Donji grad s naznakama pripadnosti područjima mjesnih odbora

IME ULICE/TRGA	OZNAKA	INTERVAL NEPARNIH KUĆNIH BROJEVA	INTERVAL PARNIH KUĆNIH BROJEVA	IME NASELJA	IME MJESNOG ODBORA
Berislavićeva ulica	Cijela	1-21	2-20	Zagreb	Cvjetni trg
Bogovićeva ulica	Cijela	1-9	2-6	Zagreb	Cvjetni trg
Boškovićeva ulica	Cijela	1-23	2-28	Zagreb	Zrinjevac
Dalmatinska ulica	Cijela	1-17	2-18	Zagreb	"Andrija Medulić"
Draškovićeva ulica	Dio	3-19	26-38	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Draškovićeva ulica	Dio	21-57	40-82/1	Zagreb	"Knez Mislav"
Đorđićeva ulica	Dio	31-33	26	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Đorđićeva ulica	Dio	1-23	2-24	Zagreb	Zrinjevac
Fišerova ulica	Cijela	1-3		Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Frankopanska ulica	Cijela	1-17	2-26	Zagreb	"Andrija Medulić"
Gajeva ulica	Dio	1-29	2-26/1	Zagreb	Cvjetni trg
Gajeva ulica	Dio	29A-59	28-48	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Gundulićeva ulica	Dio	1-31	2-28	Zagreb	Cvjetni trg
Gundulićeva ulica	Dio	33-63	32-60	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Haulikova ulica	Cijela	1-3/1	2-6	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Ilica	Dio	41-79		Zagreb	"Andrija Medulić"
Ilica	Dio	1-39		Zagreb	Cvjetni trg
Ilica	Dio	81-119		Zagreb	"Petar Zrinski"
Jukićeva ulica	Cijela		4-36	Zagreb	"Mimara"
Jurišićeva ulica	Dio		2-30	Zagreb	Zrinjevac
Kačićeva ulica	Dio	1-21	2-24	Zagreb	"Andrija Medulić"
Kačićeva ulica	Dio	23	26	Zagreb	"Mimara"
Katančićeva ulica	Cijela	1-5	2-8	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"

Kordunska ulica	cijela	1-15	2-4	Zagreb	"Petar Zrinski"
Krajiška ulica	cijela	1A-29	2-44	Zagreb	"Petar Zrinski"
Margaretska ulica	cijela	1-3		Zagreb	Cvjetni trg
Marićev prolaz	dio - bez kbr			Zagreb	Cvjetni trg
Marićev prolaz	dio - bez kbr			Zagreb	Zrinjevac
Martićeva ulica	dio	5-29	2-14	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Martićeva ulica	dio	41-65	18-46	Zagreb	"Matko Laginja"
Martićeva ulica	dio	31-37	14A-16	Zagreb	"Nadbiskup Antun Bauer"
Martićeva ulica	dio	67-73	60-72	Zagreb	"Pavao Šubić"
Masarykova ulica	cijela	1-25/1	2-30	Zagreb	Cvjetni trg
Medulićeva ulica	cijela	1-33	2-40	Zagreb	"Andrija Medulić"
Mihanovićeva ulica	cijela	1-3	12-40	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Miramarski podvožnjak	dio - bez kbr			Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Mrazovićeva ulica	cijela	1A-9	2-12	Zagreb	"August Šenoa"
Obrtnički prolaz	cijela	1-7	2-6	Zagreb	Cvjetni trg
Palmotićeva ulica	dio	29-59	38-84	Zagreb	"August Šenoa"
Palmotićeva ulica	dio	11-27	10-34	Zagreb	Zrinjevac
Park 100. brigade Hrvatske vojske	cijela - bez kbr			Zagreb	"Matko Laginja"
Park Bartula Kašića	cijela - bez kbr			Zagreb	"Pavao Šubić"
Park kneza Zdeslava	cijela - bez kbr			Zagreb	"Pavao Šubić"
Petrinjska ulica	dio	45-89	26-52	Zagreb	"August Šenoa"
Petrinjska ulica	dio	1-33	2-22	Zagreb	Zrinjevac
Pierottijeva ulica	cijela	1-11	4-6	Zagreb	"Mimara"
Praška ulica	cijela	1-9	2-10/1	Zagreb	Zrinjevac
Preradovićeva ulica	dio	1-27	2-28	Zagreb	Cvjetni trg
Preradovićeva ulica	dio	29-39	30-44	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Prilaz GjureDeželića	dio	5-37	2-36	Zagreb	"Andrija Medulić"

Prilaz GjureDeželića	Dio	39-89/1	38-80	Zagreb	"Petar Zrinski"
Primorska ulica	Cijela	1-31	2-32	Zagreb	"Petar Zrinski"
Prolaz Fadila Hadžića	Cijela			Zagreb	Cvjetni trg
Prolaz Jurja Ratkaja	Cijela	1-7	2-10	Zagreb	"Nadbiskup Antun Bauer"
Prolaz sestara Baković	Cijela	1-3/1		Zagreb	Cvjetni trg
Rooseveltov trg	Cijela	3-5	2-6	Zagreb	"Mimara"
Savska cesta	Dio	1-33	6-10	Zagreb	"Mimara"
Šenoina ulica	Cijela	1-27	2-34	Zagreb	"August Šenoa"
Trg Ante Starčevića	Dio	1		Zagreb	"August Šenoa"
Trg Ante Starčevića	Dio	3-7	4-6	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Trg bana Josipa Jelačića	Dio	13-15/3	12-14	Zagreb	Zrinjevac
Trg Drage Iblera	Cijela	3-9	2-10	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Trg Eugena Kvaternika	Dio	11	10-12	Zagreb	"Pavao Šubić"
Trg hrvatskih velikana	Cijela	1-3	2-6	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Trg Ivana, Antuna i Vladimira Mažuranića	Cijela	1-13	2-14	Zagreb	"Mimara"
Trg Josipa Jurja Strossmayera	Cijela	1-11	2-14	Zagreb	"August Šenoa"
Trg kralja Petra Krešimira IV.	Dio		2	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Trg kralja Petra Krešimira IV.	Dio	1-19	4-18	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Trg kralja Petra Svačića	Cijela	1-17	2-16	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Trg kralja Tomislava	Cijela	1-21	2-22	Zagreb	"August Šenoa"
Trg Marka Marulića	Cijela	1-21	2-20	Zagreb	"Mimara"
Trg maršala Tita	Dio		12	Zagreb	"Andrija Medulić"
Trg maršala Tita	Dio	1-15	4-10, 14-14/1	Zagreb	"Mimara"
Trg Nikole Zrinskog	Dio	11		Zagreb	"August

					Šenoa"
Trg Nikole Zrinskog	dio	1-9, 13-19/1	2-18	Zagreb	Zrinjevac
Trg Petra Preradovića	cijela	3-5	6-6/1	Zagreb	Cvjetni trg
Trg Vladka Mačeka	cijela	1-5	2-6	Zagreb	"Petar Zrinski"
Trg žrtava fašizma	dio	1-13	2-12, 16	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Trg žrtava fašizma	dio	15	14	Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica Andrije Hebranga	cijela	1-33	2-40	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Ulica Ante Kovačića	cijela	1-7	2-4	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Ulica Antuna Bauera	dio	1-29	2-28	Zagreb	"Nadbiskup Antun Bauer"
Ulica Antuna Bauera	dio	31-35	34-42	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica Baltazara Bogišića	cijela	1-13	2-26	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Bartula Kašića	cijela		2-10	Zagreb	"Pavao Šubić"
Ulica baruna Trenka	cijela	1-13	2-18	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Ulica Crvenog križa	cijela	1-35	2-24	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Đure Crnatka	cijela		6-24	Zagreb	"Mimara"
Ulica Eleonore Patačić	cijela	1-1B	4-4A	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Ulica Erazma Barčića	cijela	9-17	6-18	Zagreb	"Matko Laginja"
Ulica Eugena Kumičića	cijela	1-5	2-10	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Ulica fra Filipa Grabovca	cijela	1-15	4-28	Zagreb	"Pavao Šubić"
Ulica Frana Vrbanića	cijela	1-37	2-58	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Frane Bulića	cijela	1-9	4-14	Zagreb	"Nadbiskup Antun Bauer"
Ulica Frane Petrića	cijela	1-7	2-4	Zagreb	Cvjetni trg
Ulica Franje Hochmanna	cijela - bez kbr			Zagreb	"Petar Zrinski"
Ulica Grge Tuškana	dio	25-41	28-40	Zagreb	"Kralj Zvonimir"

Ulica Grge Tuškana	Dio	3-23	22-26	Zagreb	"Pavao Šubić"
Ulica Grgura Ninskog	Cijela	1-5	2-4	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Ulica Hrvoja Vukčića	Cijela	3-5	4-10	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica Isidora Kršnjavoga	Cijela	1-25	2	Zagreb	"Mimara"
Ulica Ivana Banjavčića	Cijela	1-15	2-24	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Ivana Lepušića	Cijela		4-14	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Ivana Perkovca	Cijela	1-5	2	Zagreb	"Mimara"
Ulica Ivana Šveara	Cijela	1-9		Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica Josipa Runjanina	Cijela	3-9	2-4	Zagreb	"Mimara"
Ulica JurjaBiankinija	Cijela	3-21	4-12B	Zagreb	"Matko Laginja"
Ulica Jurja Križanića	Cijela	1-15	4-16	Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica Jurja Plemića	Cijela		2-6	Zagreb	"Matko Laginja"
Ulica Jurja Žerjavića	Cijela	3-19	2-16	Zagreb	"Kralj Petar Svačić"
Ulica kneza Borne	Cijela	1-11A	2-30	Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica kneza Branimira	Dio	1-25	2-4A	Zagreb	"August Šenoa"
Ulica kneza Branimira	Dio	27-39/1	6	Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica kneza Branimira	Dio	71-71B		Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica kneza Branimira	dio	47-67		Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica kneza Domagoja	cijela	9-27	2-26	Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica kneza Mislava	cijela	1-17	2-20	Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica kneza Mutimira	cijela	1-5		Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Ulica kneza Trpimira	cijela	7-31	4-4/1	Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica kneza Višeslava	cijela	1-13	2-14	Zagreb	"Petar Krešimir"

					IV."
Ulica Koste Vojnovića	cijela	1-33	22-42	Zagreb	"Matko Laginja"
Ulica kralja Držislava	dio	3-5		Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Ulica kralja Držislava	dio		2-14	Zagreb	"Knez Mislav"
Ulica kralja Stjepana Tvrtka	cijela	5	4-8	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica kralja Zvonimira	dio	1-9		Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Ulica kralja Zvonimira	dio		18-66	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica kralja Zvonimira	dio	11-29		Zagreb	"Matko Laginja"
Ulica kralja Zvonimira	dio	31-77		Zagreb	"Pavao Šubić"
Ulica kralja Zvonimira	dio		2-8	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica kraljice Jelene	cijela	1-5	2-8	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica Ljudevita Farkaša Vukotinovića	cijela	1-9	2-4	Zagreb	"Mimara"
Ulica Ljudevita Posavskog	cijela	5-37	2-48	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Marijana Derenčina	dio		4-26	Zagreb	"Matko Laginja"
Ulica Marijana Derenčina	dio	1-27		Zagreb	"Pavao Šubić"
Ulica Marka Stančića	dio	1-13		Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Marka Stančića	dio		4	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica Matice hrvatske	cijela	3	2-4	Zagreb	"August Šenoa"
Ulica Matka Laginje	cijela	3-13	4-16	Zagreb	"Matko Laginja"
Ulica Milana Amruša	cijela	1-19	2-12	Zagreb	Zrinjevac
Ulica Milana Makanca	cijela	1-17	2-22	Zagreb	"Pavao Šubić"
Ulica Natka Nodila	cijela	1-17	2-18	Zagreb	"Kralj

					Zvonimir"
Ulica neznane junakinje	cijela	1-5		Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica Nikole Tesle	cijela	1-17	2-16/1	Zagreb	Cvjetni trg
Ulica Nikole Tomašića	cijela	1-13	2-12	Zagreb	"Nadbiskup Antun Bauer"
Ulica Pavla Hatza	cijela	1-29	2-30	Zagreb	"August Šenoa"
Ulica Pavla Šubića	dio	3-15	2-20	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Pavla Šubića	dio	19-69	26-64	Zagreb	"Pavao Šubić"
Ulica Petra i Tome Erdödyja	cijela	1-17	2-16B	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica Petra Kružića	cijela		2-6	Zagreb	"Petar Krešimir IV."
Ulica popa Dukljanina	cijela	1-3	2-4	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Ulica Račkoga	cijela	1-11	2-12/1	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Ulica Radoslava Lopašića	cijela	3-13	2-14	Zagreb	"Nadbiskup Antun Bauer"
Ulica Republike Austrije	dio	1-35		Zagreb	"Petar Zrinski"
Ulica Stjepana Širole	cijela	5-11	4-8	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Sv. Preobraženja	cijela		2-4	Zagreb	Cvjetni trg
Ulica Šandora Breščenskoga	cijela	1-11	4-16	Zagreb	"Matko Laginja"
Ulica Škendera Fabkovića	cijela	1-9		Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Tadije Smičiklase	cijela	17-23	18-24	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Ulica Vatroslava Jagića	dio	3-33		Zagreb	"Petar Zrinski"
Ulica Vjekoslava Heinzela	dio		28-54C	Zagreb	"Kralj Zvonimir"
Ulica Vjekoslava Heinzela	dio		2-26	Zagreb	"Pavao Šubić"
Ulica Vjekoslava	dio	1-7	4-20	Zagreb	"Mimara"

Klaića					
Ulica Vjekoslava Klaića	dio	9-35	22-76	Zagreb	"Petar Zrinski"
Varšavska ulica	cijela	1-23	2-18	Zagreb	Cvjetni trg
Vlaška ulica	dio		44-68A	Zagreb	"Hrvatski narodni vladari"
Vlaška ulica	dio		86-96	Zagreb	"Matko Laginja"
Vlaška ulica	dio		70-84	Zagreb	"Nadbiskup Antun Bauer"
Vlaška ulica	dio		102-126	Zagreb	"Pavao Šubić"
Vodnikova ulica	cijela	1-19	2-14	Zagreb	"Mimara"
Zavrtnica	dio	1-15		Zagreb	"Kralj Zvonimir"

Izvor: <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=13075> [20.7.2015.]